

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

Економіко-правовий факультет

Кафедра обліку і фінансів

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а м а г і с т р а

«Бюджетна політика розвитку регіонів України»

«Budgetary policy of the development of regions of Ukraine»

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності

072 Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок

Мотиль Артем Ілліч

Науковий керівник:

д.е.н., доцент Савастєєва О.М. _____

Рецензент:

д.е.н., професор Садченко О.В.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК №__

Протокол засідання кафедри
№__ від «__» _____ 2024 р.

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.
Оцінка ____/____/____

Завідувач кафедри
Д.е.н., доц. _____ Савастєєва О.М.

Голова ЕК
д.е.н., доц. _____ Савастєєва О.М.

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО – ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	10
1.1 Сутність і головні завдання бюджетної політики: теоретичний аспект	10
1.2 Теоретичні засади поняття регіонального розвитку	18
1.3 Економічна безпека регіонів: сутність і шляхи забезпечення	26
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	33
2.1 Аналіз фінансового забезпечення розвитку регіонів	36
2.2 Аналіз бюджетної політики на місцевому рівні в умовах війни.....	41
2.3 Аналіз регіонального потенціалу повоєнного відновлення України..	50
Висновки до розділу 2.....	56
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	59
3.1 Вплив війни на фіскальний інструментарій бюджетної політики розвитку регіонів України.....	59
3.2 Використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку.....	66
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах бюджетна політика займає надзвичайно важливе місце в процесі збереження сталого розвитку регіонів, а також в процесі забезпеченні національної безпеки за часів війни. Не втратить значення ця роль і в період післявоєнної відбудови України. Тому визначення основних векторів і реалізація бюджетної політики, яка адекватна сучасним умовам, виступає надважливим завданням відповідних органів влади. Для нашої держави одним з головних етапів розвитку є впровадження такої бюджетної політики, яка би гарантувала результативне використання бюджетних ресурсів, акумулювання достатнього обсягу доходної бази бюджетів з метою належного соціально-економічного забезпечення громадян через сталий регіональний розвиток. Реалізація бюджетної політики, здатної ефективно впливати на розвиток регіонів, вкрай важлива. Ці завдання особливо загострюються і актуалізуються в умовах нестабільності економічної динаміки, спричиненої війною, коли в Україні продовжуються процеси бюджетно-податкового реформування і фіскально-бюджетна децентралізація. Зазначене визначає актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи магістра. Кожен регіон України впроваджує регіональну бюджетну політику у відповідності до власних характерних особливостей, до яких слід віднести бюджетні показники, фактичний стан промислового потенціалу, структуру виробництва, наявні екологічні, технологічні та інфраструктурні обмеження, необхідність підтримки окремих секторів або категорій громадян тощо). Ефективна регіональна бюджетна політика має забезпечити сталий розвиток регіону, надання якісних послуг бюджетними установами, вирівнювання економічних дисбалансів, фінансову стійкість території, підвищення рівня добробуту громадян, налагодження зовнішньо-економічних зв'язків, сприятливий інвестиційний клімат, нівелювання впливу кризових явищ тощо.

Водночас, бюджетна політика, яка реалізується на загальнодержавному рівні, має містити систему заходів, націлених на збільшення обсягу доходної частини державного бюджету, забезпечення збалансованості державного і місцевих бюджетів, ефективне використання бюджетних коштів і повне фінансування усіх бюджетних видатків з метою подолання диспропорцій регіонального соціально-економічного розвитку і досягнення сталого розвитку регіонів та країни в цілому. Отже, бюджетну політику держави потрібно досліджувати через її поділ на політику органів місцевого самоврядування, тобто ту, яка розробляється та запроваджується безпосередньо органами місцевої влади, і державну регіональну політику, що спрямовується на дієвість бюджетної політики на місцевому рівні.

В умовах існування демократичної держави основоположне значення щодо реалізації бюджетної політики на всіх рівнях публічного управління відіграють управлінські рішення щодо використання бюджетних ресурсів. Даний висновок має раціональне пояснення, адже акумулювання доходів бюджету не може бути визначене в якості мети державної діяльності. Ресурси, що надходять до бюджету, спрямовуються органами влади відповідно до цілей соціально-економічного розвитку держави, регіонів і громад згідно із адміністративним устроєм, пріоритетами надання гарантованих суспільних благ громадянам, що визначають якість життя. Бюджетні видатки здійснюються на продукування суспільних благ, тобто благ колективного споживання, що не можуть надаватися суб'єктами ринку з визначених причин (низький рівень прибутковості надання блага або його збитковості).

Отже, обсяги і структура бюджетних видатків бюджету відзеркалюють не лише рівень економічного розвитку держави, а і суспільні пріоритети в питаннях використання бюджетних ресурсів, відношення людей до участі держави в забезпеченні їх життєдіяльності. Разом з цим, головним аспектом аналізу бюджетної політики щодо використання бюджетних ресурсів виступає оцінювання обсягу виконання видатків як в цілому, так і за окремими

напрямами. Це свідчить про рівень управлінської ефективності органів влади стосовно виконання бюджету, їх відношення до фінансування визначених напрямів соціально-економічного розвитку. Через бюджетні видатки формується зв'язок бюджетної політики місцевих органів влади зі стратегічними пріоритетами розвитку територіальних громад. На даний час, на жаль, найсуттєвіший вплив на динаміку і структуру видаткової частини бюджетів місцевого рівня справляє війна, що змушує перерозподіляти бюджетні ресурси на забезпечення більш важливих напрямів діяльності ті тимчасово відмовляти від фінансування важливих, але не першочергових регіональних потреб.

Різні аспекти дослідження бюджетної політики відображені в працях сучасних науковців О. Антонової, Т. Брус, О. Кілієвича, Б. Кравченка, В. Куйбіди, О. Кучеренка, В. Ребкала, В. Романова, О. Рудіка, В. Тертички та ін. До того ж, проблематиці процесу формування державної політики присвячені в публікації Ю. Бажала, Б. Гаєвського, А. Гальчинського, С. Здіорука, С. Мочерного, І. Розпутенка, Ю. Шарова та ін. Проблеми регіонального розвитку та реалізації регіональної політики широко досліджуються як в межах розвитку фінансової науки і науки державного управління, так і вченими-економістами. Мова йде, перш за все, про праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як В. Антонов, В. Бабаєв, О. Бобровська, М. Бутко, З. Варналій, В. Воротін, В. Геєць, М. Долішній, В. Керецман, В. Мамонова, К. Мезенцев, М. Мельник, Ю. Наврузов, С. Романюк, А. Ткачук, О. Топчієв, Т. Уманець та ін. Втім, незважаючи на ґрунтовний науковий доробок, в якому визначена різноманітність та неоднозначність теоретичних і методичних підходів щодо сутності бюджетної політики розвитку регіонів, доцільним вбачаємо вирішити наукові завдання, які полягають в теоретичному обґрунтуванні методичних та прикладних засад механізмів формування й реалізації регіональної бюджетної політики і посилення їх впливу на розв'язання проблем збільшення економічної самодостатності й

самозабезпеченості регіонів в умовах системних трансформаційних змін територіальної організації і фіскальної децентралізації, ускладнених необхідністю протистояти військовій агресії.

Мета і завдання дослідження. Метою представленої кваліфікаційної роботи магістра є дослідження теоретико – організаційних основ бюджетної політики регіонального розвитку на основі забезпечення економічної безпеки регіонів, а також проведення на підставі зазначеного всебічного аналізу основних напрямів реалізації регіональної бюджетної політики України та регіонального потенціалу повоєнного відновлення України, з'ясування впливу війни на фіскальні засади бюджетної політики розвитку регіонів України, що має створити підстави для визначення інструментарію удосконалення на основі використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку.

З метою реалізації поставленої мети в кваліфікаційній роботі магістра необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити теоретичні аспекти сутності і з'ясувати головні завдання бюджетної політики;
- узагальнити підходи до визначення теоретичних засад поняття регіонального розвитку;
- дослідити сутність і шляхи забезпечення економічної безпеки регіонів;
- здійснити аналіз фінансового забезпечення розвитку регіонів;
- провести аналіз бюджетної політики на місцевому рівні в умовах війни;
- здійснити аналіз регіонального потенціалу повоєнного відновлення України;
- з'ясувати вплив війни на фіскальний інструментарій бюджетної політики розвитку регіонів України;

- з'ясувати можливості використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступають теоретичні та практичні аспекти бюджетної політики регіонального розвитку в умовах необхідності оптимізації системи управління нею на сучасному етапі розвитку України.

Предметом дослідження виступають фінансово-економічні відносини, які виникають в процесі функціонування бюджетної політики регіонального розвитку як інструменту досягнення стабільності економіки і загальнонаціональної безпеки в цілому.

Методологія дослідження. Методологічною основою кваліфікаційної роботи стали загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, перш за все, враховуючи багатогранність предмета дослідження, діалектичний метод пізнання, а також системний підхід, що дало змогу розкрити й проаналізувати складні компоненти бюджетної політики розвитку регіонів як інструменту досягнення стабільності економіки і загальнонаціональної безпеки, орієнтуючись на системну цілісність.

При виконання даної кваліфікаційної роботи магістра використовувались логічні та емпіричні методи пізнання фінансово-економічних механізмів, методи порівняльного, факторного, проблемно-ситуаційного, статистичного, техніко-економічного аналізу, прогнозування економічних процесів, математичні та статистичні методи аналізу, які дали змогу проаналізувати стан бюджетної політики розвитку регіонів як інструмента досягнення стабільності економіки і загальнонаціональної безпеки, а також метод групувань та графічний метод, що дозволили зробити поглиблений аналіз предмету дослідження та представити графічно отримані результати.

Інформаційна база дослідження.

Інформаційною базою дослідження виступають наукові публікації та монографічні видання вітчизняних і закордонних вчених, нормативно-законодавчі акти України та інших країн, матеріали наукових конференцій і досліджень, звіти та аналітичні матеріали відповідних державних органів, агентств, дані звітності фінансових органів місцевого самоврядування, офіційних статистичних збірників, зокрема дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи магістра.

Савастєєва О.М., Мотиль А.І. Бюджетна політика як механізм нівелювання світових геополітичних викликів. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції *«Дослідження фінансових інституцій та інструментів розвитку держави, територій та суб'єктів господарювання: теоретичні, методологічні та практичні аспекти»* (24 жовтня 2024 року, м. Одеса); ОНУ ім. Мечникова.

Елементи наукової новизни одержаних результатів.

На основоположних засадах функціонування бюджетної політики регіонального розвитку як інструменту досягнення стабільності економіки і загальнонаціональної безпеки в цілому зосереджено фокус уваги великої кількості провідних вітчизняних науковців. Водночас, у зв'язку зі зростанням рівня загроз фінансовій безпеці через військове вторгнення на територію нашої держави і погіршення фінансово-економічної ситуації в Україні, ця проблема потребує ретельного дослідження на основі вивчення пріоритетних векторів бюджетної політики розвитку регіонів, а також загальносвітових тенденцій розвитку фіскального і трансфертного інструментарію бюджетного менеджменту.

В даній кваліфікаційній роботі магістра набув подальшого розвитку теоретико – організаційний конструкт бюджетної політики регіонального

розвитку та економічної безпеки регіонів; удосконалено підходи щодо аналізу фінансового забезпечення розвитку регіонів та регіонального потенціалу повоєнного відновлення України, систематизовано сучасну проблематику використання фіскального інструментарію бюджетної політики розвитку регіонів України в умовах війни, а також визначені можливості використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку.

Практична значимість кваліфікаційної роботи магістра полягає у висновках і пропозиціях автора, які допоможуть модернізувати і удосконалити систему функціонування бюджетної політики регіонального розвитку як інструменту досягнення стабільності економіки і загальнонаціональної безпеки.

Особистий внесок здобувача. Представлена кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» є самостійно виконаним дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено мету, завдання, предмет, об'єкт та методи дослідження. Основна частина присвячена дослідженню визначеної проблеми, аналізу стану об'єкту дослідження. У висновках сформульовано основні результати кваліфікаційної роботи магістра, висунуто пропозиції щодо вирішення визначеної проблеми.

Кваліфікаційна робота магістра викладена на 93 сторінках, містить 6 таблиць, 11 рисунків, 69 найменувань використаних джерел, 7 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1 Сутність і головні завдання бюджетної політики: теоретичний аспект

У всі часи бюджет у будь-якій державі виступає найбільш ефективним інструментом регулювання соціально-економічної, інвестиційної, а також зовнішньоекономічної політики. Економічна нестабільність, спричинена режимом воєнного стану на території України, суттєво змінила алгоритми побудови бюджетних відносин: гостро необхідна зовнішня фінансова підтримка, зменшення дохідної частини бюджету, зростання бюджетних видатків в частині забезпечення національної оборони і безпеки. У визначених умовах підвищується увага до досліджень бюджету і бюджетної політики як основоположного елементу досягнення макроекономічної рівноваги, що обумовлено необхідністю адаптації наявного механізму реалізації бюджетної політики до сучасних соціально-економічних реалій і в умовах трансформації економічної системи. Результативність бюджетної політики виступає основним фактором сталого соціально-економічного зростання.

Вітчизняна бюджетна політика в умовах турбулентності і необхідності протидіяти геополітичним загрозам є головним питанням для країни впродовж останніх років, коли Україна стикнулася з низкою економічних та зовнішньоекономічних викликів, включаючи військові дії та довготривалу економічну нестабільність.

Проведений огляд наукових джерел демонструє, що в сучасній вітчизняній науці відсутній єдиний погляд на тлумачення змісту поняття «бюджетна політика». Існує різноманіття доктринальних тлумачень дефініції «бюджетна політика», та в кожному з них робиться наголос на їх визначених

особливостях. Здебільшого можна відмітити ототожнення бюджетної політики із бюджетно-податковою, фіскальною, фінансово-бюджетною, монетарною політикою тощо.

Наприклад, у словнику сучасної економічної теорії визначено, що «Бюджетна політика (або фіскальна політика) ... означає використання оподаткування і державних видатків для регулювання сукупного рівня економічної діяльності» [61, с. 41]. Тобто, фактично здійснюється ототожнення бюджетної політики із використанням податкових ресурсів та державних витрат з метою врегулювання рівня економічної діяльності. Зазначене в певній частині звужує сутнісний зміст поняття і не розкриває характерні властивості бюджетної політики як специфічної сфери. Втім, науковці досліджують бюджетно-податкову політику у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні під предметом дослідження розуміють політику формування і збалансування державного бюджету країни. А в широкому сенсі бюджетна політика представлена у вигляді заходів уряду, націлених на досягнення повної зайнятості і виробництво не інфляційного валового внутрішнього продукту (ВВП) через зміну державних видатків, податкової системи, а також концептуальних підходів до формування державного бюджету, зокрема – маніпулювання державними видатками і доходами з метою впливу на суспільний економічний розвиток [35, с. 8]. Разом із значною дискусійністю представлені визначення характеризуються певними невідповідностями, адже державні доходи і державні видатки, які взяті за основу цього тлумачення, є значно ширшими категоріями у порівнянні із доходами та видатками бюджету.

Визначена група науковців зазначає, що бюджетна політика – це сукупність рішень, що приймають органи законодавчої (представницької) і виконавчої влади для виконання заходів, пов'язаних з виокремленням основних напрямів розвитку бюджетних відносин та створенням конкретних шляхів їх реалізації в інтересах громадян, суспільства та держави. В даному

визначенні бюджетна політика пов'язана з бюджетними відносинами, з'ясуванням головних напрямів їхнього розвитку і реалізації, що суттєво розширює сферу її використання [17, с. 20].

Слушною вважаємо думку авторів, які визначають бюджетну політику як «діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо формування відповідного бюджету держави, збалансування, розподілу і перерозподілу бюджетних ресурсів та забезпечення всебічного контролю за їх використанням» [65, с. 26]. В подібному аспекті представляє дослідження С. Булгакова, яка пропонує під бюджетною політикою розуміти «діяльність держави (в особі органів державної влади і місцевого самоврядування) щодо регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, а також використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики в країні» [6, с. 93].

Одним з найбільш вживаних є визначення бюджетної політики, що пропонують О. Василик та К. Павлюк, під якою вони розуміють «сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку» [10, с. 53]. Але ж в цьому випадку мова йде тільки про заходи, які реалізуються з боку держави, хоча в процесі реалізації бюджетній політиці приймає участь не тільки вона. З огляду на це представлене визначення певним чином обмежує розкриття всієї складності та різноманітності цієї фінансової категорії. В такому ж контексті тлумачить дану дефініцію В. Дем'янишин, який зазначає, що бюджетна політика «...полягає у розробці основних напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально-економічного розвитку суспільства; у процесі такої розробки держава визначає конкретні форми, методи і види організації бюджетних відносин» [16, с. 9].

Подібний підхід використовують також автори економічного енциклопедичного словника, які визначають бюджетну політику як «цілеспрямовану і планомірну діяльність держави щодо раціонального

використання важелів бюджетного регулювання темпів частки одержавлення національного доходу, джерел його формування та вибору оптимальної структури витрат з метою підтримання стабільного економічного зростання в країні і досягнення стратегічних цілей суспільства» [25, с. 67-68].

Згідно із протилежним підходом, який використовує Л.В.Лисяк, «бюджетна політика є суспільно-економічними відносинами між людьми у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, вироблення, розподілу та споживання суспільних благ і послуг та регулювання соціальних і економічних процесів з метою задоволення потреб та розв'язання різноманітних проблем суспільства на основі сталого розвитку» [37, с. 34].

Певною мірою схожа позиція М.М.Єрмошенко, який зазначає, що «бюджетна політика являє собою системну сукупність пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу і використання бюджетної системи для рішення економічних та соціальних завдань країни» [27, с. 177].

Отже, всі представлені вище тлумачення категорії «бюджетна політика» заслуговують на увагу, оскільки демонструють різні підходи до розуміння цієї надскладної сфери відносин. Але необхідно також звернутись також до його нормативно - правового трактування. Поняття «бюджетна політика» використовується в правовому полі, зокрема, і в Бюджетному кодексі України [9], в якому, на жаль, власне тлумачення зазначеної дефініції не наводиться. Також у підзаконних нормативно-правових актах використовується зазначене словосполучення, зокрема, постановках Кабінету Міністрів України, наказах відповідних відомств, наприклад, у Постанові КМУ «Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки» [51].

Потрібно зазначити, що в статті 10 Господарського кодексу України бюджетна політика визначається як один з головних векторів державної економічної політики, та «спрямована на оптимізацію та раціоналізацію

формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу» [14].

На нашу думку, найбільш слушним з точки зору аналізу наукових положень, термінологічного оцінювання словосполучення «бюджетна політика» і його законодавчо-правового трактування, є визначення, наведене Дедушевим І.В., який в процесі дослідження поняття і завдань бюджетної політики, зазначає, що «бюджетна політика – це спрямована діяльність уповноважених осіб щодо формування або регулювання суспільних відносин у сфері формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [22].

Бюджетній політиці як категорії властива певна дуальність, тобто поєднання об'єктивних і суб'єктивних аспектів. З одного боку, її реалізація впливає на національну економіку в площині протікання реальних економічних процесів, які обумовлені наявністю об'єктивних економічних відносин. Саме зазначений аспект сьогодні виступає на перший план, враховуючи протистояння збройній агресії проти України, зокрема, ті негативні процеси, які через це відбуваються у вітчизняній економіці. Об'єктивний аспект неможливо відкинути або навіть залишити поза увагою, адже в такому випадку всі розрахунки і прогнози щодо доцільності запроваджуваних заходів будуть працювати абсолютно некоректно.

Тому потрібно погодитися з думкою Пасічника Ю.В., який стверджує, що «при формуванні бюджетної політики суб'єкту належить детально ознайомитися з характером розподільчих процесів, освоїти їхні особливості, розробити віртуальну модель такої політики, яка б базувалася на об'єктивних

процесах. Без такої роботи практичні заходи бюджетної політики будуть неефективними та навіть шкідливими» [44, с. 250].

В свою чергу, суб'єктивний аспект бюджетної політики втілений у практичному формуванні і запровадженні заходів бюджетної політики, результативність яких безпосередньо залежить від тих суб'єктів, що їх розробляють і забезпечують. Ми підтримуємо точку зору, що об'єктивний і суб'єктивний аспекти є, з одного боку, основними взаємозв'язаними елементами цілісної бюджетної політики, а з іншого боку – самостійними компонентами, перший з яких функціонує і базисі, а інший – в надбудові. Неврахування зазначених зв'язків між цими складовими може нести значні ризики як для суб'єкта, так і для суспільства в цілому.

Бюджетна політика виступає найбільш дієвим інструментом реалізації бюджетної доктрини України. В процесі формування бюджетної політики на основі бюджетної доктрини можна було б передбачити єдину систему дій держави, які спрямовували би на реалізацію мети, завдань та пріоритетів довготривалого курсу бюджетної політики. Водночас, в процесі формування бюджетної політики, держава зобов'язана дотримуватися таких головних умов:

- врахування особливостей тих процесів, які відбуваються у суспільстві у визначений історичний період, зокрема, протистояння України збройній агресії;

- врахування всіх об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства, трансформованих під впливом деструктивних наслідків війни;

- ретроспективний аналіз попереднього досвіду господарського, фінансового та бюджетного розвитку;

- вивчення та врахування позитивного досвіду інших світових країн, зокрема тих, що демонструють успішний досвід післявоєнної відбудови національної економіки;

- врахування умов певного історичного етапу розвитку суспільства, а також особливостей внутрішньої і зовнішньої обстановки;

- використання комплексного підходу до формування і реалізації змісту бюджетної політики, фінансово-кредитної політики, політики щодо ціноутворення і рівня заробітної плати тощо.

Як зазначає В.Дем'янішин, «зміст бюджетної політики полягає у визначенні курсу, завдань і напрямів діяльності держави у сфері формування і використання коштів бюджетного фонду. Він полягає у використанні державою бюджетних відносин для досягнення певних політичних цілей» [18, с. 9].

Перш за все, зазначені відносини стосуються процесу створення і використання державою власного головного централізованого фонду грошових коштів і відзеркалюються у бюджетних доходах, інструментарію їхньої акумуляції, а також бюджетних видатках та методах і напрямках їхнього суспільного використання. Саме за умови реалізації бюджетної політики держава забезпечує виконання певного комплексу заходів, націлених на реалізацію власних функцій через існування бюджету. З цією метою вона реалізує власні повноваження через конкретні інституції, які створюють можливості для управління відносинами із громадянами, суб'єктами господарської діяльності, субнаціональними державними та муніципальними утвореннями, а також з зарубіжними країнами і міждержавними інституціями.

Згідно із змістовним наповненням бюджетної політики, українською наукою були виокремлені найбільш важливі її завдання:

- формування науково-обґрунтованої концепції розвитку бюджету як головного інструменту врегулювання соціально-економічних процесів. Зазначена концепція створюється на основі визначення особливостей сучасного стану суспільного розвитку, ґрунтовного аналізу стану економічного розвитку та соціальної сфери, а також глобальних тенденцій

соціально-економічного розвитку з урахуванням стратегічних державних пріоритетів;

– з’ясування головних векторів акумуляції і використання бюджетних ресурсів на перспективу та в поточному періоді; водночас потрібно виходити із шляхів досягнення цілей, передбачених економічною політикою, на основі врахування зовнішніх та внутрішніх факторів, можливості збільшення бюджетних ресурсів;

– реалізація практичних заходів, націлених на досягнення поставлених цілей.

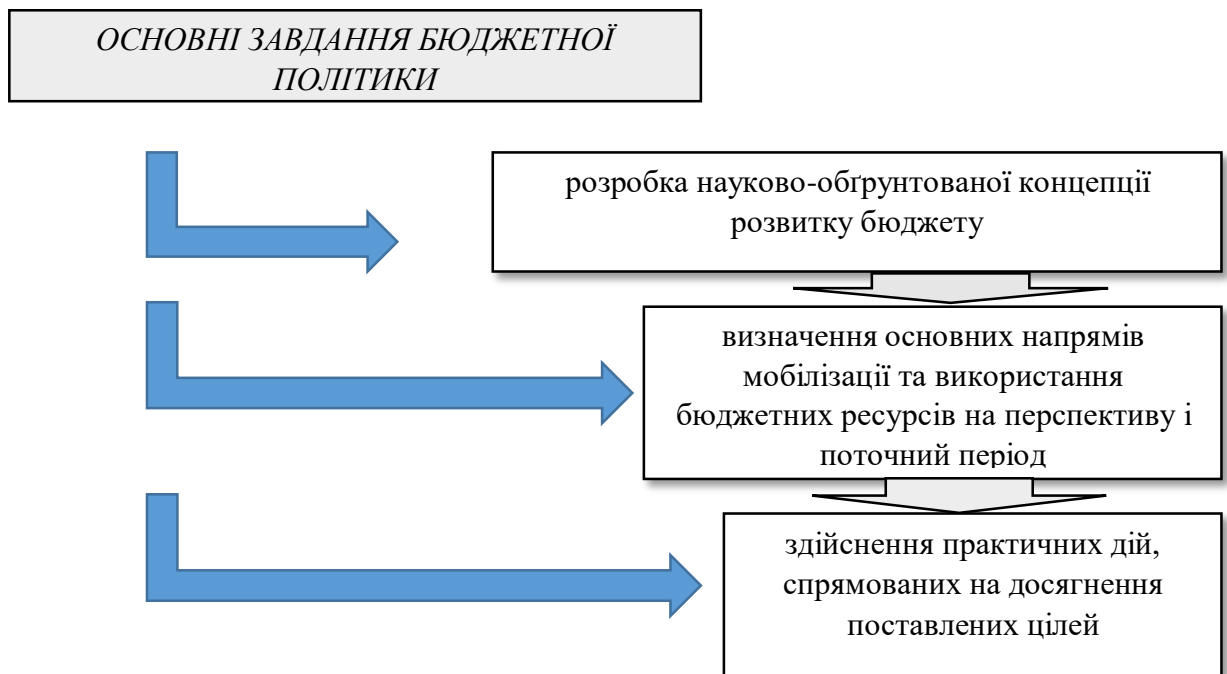

Рис. 1.1 Структурно-логічна схема взаємозв’язку основних завдань бюджетної політики

Джерело: побудовано автором

В науковій літературі зазначені завдання деталізуються, трансформуються, втім, абсолютна більшість науковців та фахівців - практиків зазначають, що завдання бюджетної політики як сукупності державних заходів щодо організації і реалізації бюджетних відносин з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку полягають у

досягненні головної мети – гарантування належного життєвого рівня громадян у відповідності до встановлених соціальних стандартів. Зазначена мета може бути досягнена через оптимізацію розподілу валового внутрішнього продукту між окремими галузями економіки, адміністративно-територіальними утвореннями, а також окремими соціальними групами.

1.2 Теоретичні засади поняття регіонального розвитку

Дослідивши теоретичний аспект сутності і головних завдань бюджетної політики, необхідно перейти до розгляду змісту поняття регіонального розвитку і його залежність від бюджетної політики.

Одним із аспектів, які визначають необхідність дослідження регіонів, виступає потреба у досягненні сталого розвитку через раціональне використання їхнього потенціалу. З метою реалізації належного соціально-економічного розвитку регіонів, а також різних сфер і галузей економічної системи потрібно перш за все чітко з'ясувати зміст поняття «соціально-економічний розвиток регіонів».

«Ключовим аспектом децентралізації є інтенсифікація процесів регіонального розвитку. Саме регіоналізація та децентралізація стали провідними принципами вітчизняної політики, що здійснило вплив на зростання важливості багаторівневого управління регіональним розвитком територій» [56].

Наукове тлумачення ролі регіонів як безпосередньої сфери розширеного відтворення формує усвідомлення необхідності збільшення потенціалу кожного з них на основі врахуванням їх особливостей та взаємозв'язків з іншими регіонами. Огляд наукових публікацій з регіональної економіки демонструє, що наявні розбіжності щодо визначення сутності терміну «регіон». В контексті географічному регіон представляє собою район, який має специфічні географічні властивості і визначені кордони. В економічному

контексті регіон – це визначена частина території, в межах якої існує взаємозв'язок між суб'єктами господарської діяльності. Так, Д.О.Світлична дає наступне визначення поняття «регіон»: «територія, що має власні геополітичні, економічні, культурні, соціальні і інші властивості, які взаємопов'язані і забезпечують певну якість життя населення» [60]. Водночас, поняття «соціально-економічний розвиток» на регіональному рівні різними вченими трактується по-різному, існуючі наукові погляди наведені в табл. 1.1

Таблиця 1.1

Наукові погляди сучасних вчених на трактування терміну «соціально-економічний розвиток»

Автор	Тлумачення
Чорій Ю.Ю. [67]	«процес системних та позитивно спрямованих змін соціально-економічних, організаційно-економічних та техніко-економічних параметрів функціонування регіону, за наслідками якого спостерігається неухильне підвищення рівня та якості життя населення регіону»
Гармідер Л.Д. [11]	«зростання показників ефективності діяльності регіону в результаті якісних змін економічних, соціальних, духовних, політичних та управлінських сфер, з метою підвищення рівня життєдіяльності населення»
Качний О.С. [33]	«процес постійного економічного зростання території регіону, що здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх виробничих, інституційних, соціальних чинників, та забезпечує підвищення рівня і якості життя його населення»
Тімошенко Л.М., Сімахова А.О. [62]	«економічні відносини між суб'єктами економіки з приводу забезпечення кращих умов рівня життя населення через застосування переваг нових інститутів, що сприяють формуванню взаємодії економічних та соціальних чинників»
Черевко О.В. [66]	«об'єктивний процес, що відбувається під впливом історичних, географічних, демографічних та інших факторів. Одночасно це і суб'єктивний процес, що відбувається під впливом управлінських заходів з боку регіональної адміністрації»

Юрійчук С.М. [69]	«комплексний процес одночасних змін економічної, соціальної, просторової, політичної та духовної сфер, що призводить до якісних перетворень і в загальному - до змін умов життя людини»
-------------------	---

Джерело: систематизовано автором

«Здійснення в Україні реформи бюджетної децентралізації, наділення органів місцевої влади значними повноваженнями та, відповідно, і великим рівнем відповідальності щодо раціонального використання економічного потенціалу ввірених територій, визначають першочерговість вирішення завдань забезпечення сталого регіонального розвитку» [55].

Водночас, можна виділити головні напрями соціально-економічного розвитку регіонів, а також показники, за допомогою яких їх можна охарактеризувати:

1. Економічна та соціальна згуртованість, що забезпечує формування валового регіонального продукту із розрахунку на душу населення, наявний дохід населення із розрахунку на одну особу населення, а також визначає загальний коефіцієнт вибуття сільського населення.

2. Економічна ефективність, яку можна охарактеризувати індексом промислової продукції, обсягом реалізованої промислової продукції, а також такими показниками, як індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, індекс будівельної продукції будівництва та індекс споживчих цін.

3. Інвестиційно-інноваційний розвиток і зовнішньоекономічне співробітництво, які визначають індекс і обсяг капітальних інвестицій, обсяг і темпи зростання обсягу прямих іноземних інвестицій, питому вагу реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, а також обсяг експортованих товарів із розрахунку на душу населення.

4. Фінансова самодостатність, що визначає показники доходів місцевих бюджетів і темпи їх зростання, а також бюджетні капітальні видатки.

5. Розвиток малого і середнього підприємництва, що відображається в розрахунку таких показників, як кількість суб'єктів середнього і малого підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, а також питома вага обсягу реалізованої продукції зазначеними суб'єктами господарювання.

6. Ефективність ринку праці, яка відображається в показниках продуктивності праці, рівні безробіття і зайнятості населення, індекси реальної заробітної плати і суми заборгованості із виплати зарплати.

7. Розвиток інфраструктури визначається за допомогою показників щільності автомобільних доріг загального користування державного значення в регіоні, питомої ваги сільських і міських домогосподарств, які мають доступ до мережі вдома, загальної площі житлового фонду та інших показників.

8. Відновлювальна енергетика і енергоефективність, які характеризуються такими показниками, як обсяг паливно-енергетичних ресурсів, спожитих в межах регіону, рівень запровадження енергозберігаючих технологій у зовнішньому освітленні населених пунктів в регіоні та інші.

9. Доступність і якість послуг в освітній сфері.

10. Доступність і якість послуг в сфері охорони здоров'я.

11. Соціальний захист, соціальне забезпечення та безпека.

12. Раціональне природокористування та якість довкілля як показники, за допомогою яких здійснюється аналіз обсягів викидів забруднюючих речовин та їх темп зростання.

Як справедливо зазначає Гармідер Л.Д., «враховуючи військову ситуацію в Україні та нестабільність у фінансовій, енергетичній, продовольчій та інших сферах –соціально-економічний розвиток регіонів є обмеженим, і саме тому важливе значення має економічна безпека регіонів» [11].

Пугачевська К.Й. визначає економічну безпеку регіону як «здатність економіки регіону функціонувати при цьому максимально забезпечуючи

високий рівень життя та розвитку» [54]. Отже, в тому випадку, якщо соціально-економічний розвиток регіонів буде ґрунтуватися на економічній безпеці, це надасть можливість регіонам ефективно реагувати на трансформацію економічного, соціального і політичного середовища тощо.

Досліджуючи регіональні аспекти розвитку соціально-економічного потенціалу, А.Г. Мазур і М.П. Салтан зазначають, що «потенціал регіону –це загальна здатність галузей економіки регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати необхідні послуги населенню, який визначається досягненням науки і техніки, обсягом виробничих потужностей, наявністю транспортних засобів, економічно активного населення, якістю їхньої професійної підготовки, ступенем розвитку галузей сфери обслуговування населення» [38].

Отже, якщо в минулі часи природно-ресурсний потенціал регіонів посідав одне з найважливіших місць, то в сучасних умовах головне значення відіграє саме інноваційно-інвестиційний потенціал, що включає до свого складу обсяг залучених капітальних інвестицій.

Далі необхідно проаналізувати теоретичні та практичні аспекти фінансового забезпечення регіонального розвитку.

Зміцнення фінансового забезпечення на регіональному рівні виступає однією із пріоритетних задач, які постають перед вітчизняною економікою і визначають необхідність їх вирішення з метою ефективного розв'язання як на державному, так і на місцевому рівні. Зазначене вимагає застосування і подальшого розвитку наявних, а також створення новітніх теоретичних та практичних підходів.

Протягом останніх років в нашій країні відбувалося запровадження децентралізаційних реформ, які знайшли відображення у політичній, фінансовій та адміністративно-територіальній сферах.

«Фінансова децентралізація - це сучасне явище, яке характеризується великим ступенем невизначеності. Функціонування органів місцевого

самоврядування і більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку і самореалізації людини, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг. Ефективний механізм децентралізації робить прозорими фінансові потоки та збільшує зацікавленість органів місцевого самоврядування в реалізації податкового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць [59].

Як зазначає Машлій Г.Б., «практичні результати реалізації реформи децентралізації, на жаль, не відповідають у достатній мірі вимогам соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки основною проблемою на даний час залишається недостатнє фінансове забезпечення ефективної роботи органів місцевої влади, важливість якого поглиблюється на даний час в умовах ведення повномасштабної війни в Україні» [40].

В сучасних умовах фінансове забезпечення регіонального розвитку в Україні, що являє собою передумову формування економічної і політичної стабільності держави, на жаль, відбувається при наявності важких викликів, пов'язаних, насамперед, із веденням на території нашої країни повномасштабних військових дій, викликаних жорстокою агресією, яка призводить до людських втрат, пошкоджень і руйнувань важливих промислових підприємств і об'єктів критичної інфраструктури, житлових будинків, освітніх та медичних закладів тощо.

Зазначене, в свою чергу, потребує оперативного реагування на ситуацію, яка складається на рівні регіонів, а також вкладення необхідних ресурсів з метою відбудови зруйнованих об'єктів і підтримки життєдіяльності регіону.

Водночас, можна виокремити наявність низки інших проблем, основними з яких є наступні:

– відсутність узгоджених позицій між певними представниками різних гілок влади відносно перспектив регіонального розвитку і інструментів їх забезпечення;

- наявність корупційних проявів в органах влади різних рівнів;
- так звана «політизація» управлінських рішень, які приймаються на регіональному рівні, практика реалізації певними привладними посадовими особами в регіоні інтересів тих політичних сил, до яких вони належать;
- низький рівень ефективності документів, які розробляються в рамках стратегічного планування регіонального розвитку;
- неспроможність певних керівників регіонального рівня враховувати інтереси інвесторів і активно їх залучати їх до регіональної економічної діяльності;
- відсутність налагодженої ефективної співпраці між регіональною владою і громадським сектором, громадянами та бізнес-спільнотою регіону;
- невміння забезпечувати фінансові потреби регіонального розвитку через використання інструментів залучення додаткових джерел (грантів, фінансування тощо).

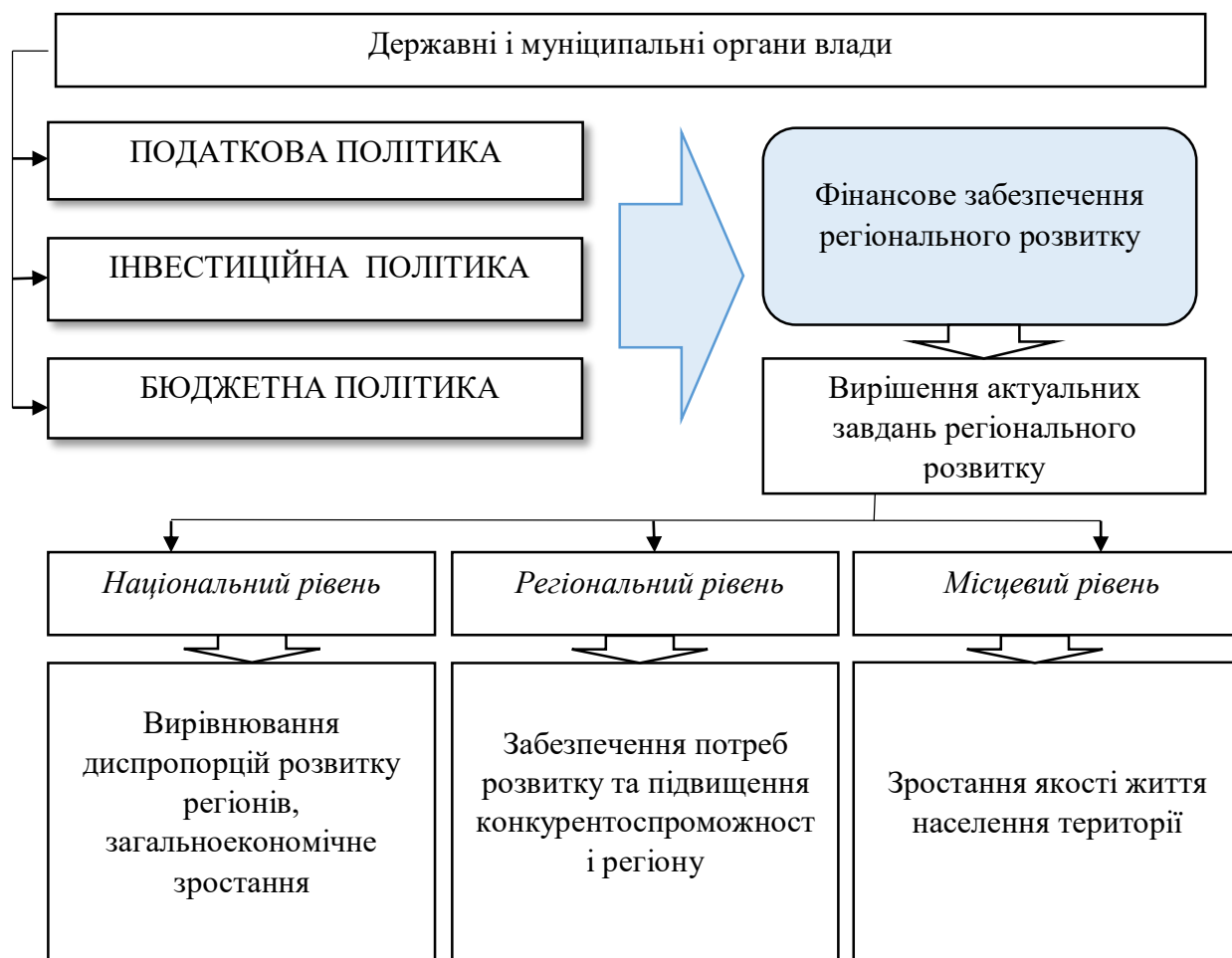

Рис. 1.2 Структурно – логічна схема взаємозв'язку державної політики і фінансового забезпечення регіонального розвитку.

Джерело: сформовано автором

Потрібно зазначити, що між різними регіонами нашої держави можна спостерігати суттєву диференціацію по таких критеріях, як їх спеціалізація, рівень економічного та соціального розвитку, обсяги надходжень бюджетних ресурсів тощо. Виходячи з цього, в ході здійснення управління вітчизняним регіональним розвитком потрібно налагоджувати процес вирішення специфічних задач, що потребує консолідації зусиль загальнодержавних та муніципальних органів влади в сфері реалізації ними податкової, інвестиційної, а також бюджетної політики щодо створення належного фінансового забезпечення регіонального розвитку. Зазначене сформує

підґрунття і дасть можливість досягнути вирішення актуальних завдань щодо задоволення потреб розвитку регіону, вирівнювання певних диспропорцій регіонального розвитку, посилення їх конкурентоспроможності, а також підвищення якості життя громадян та соціально-економічного зростання нашої країни в цілому.

1.3 Економічна безпека регіонів: сутність і шляхи забезпечення

Оскільки бюджетна політика виступає основним інструментом забезпечення регіонального і загальнодержавного розвитку, цілком очевидно, що економічна безпека регіонів є найважливішою складовою національної безпеки України.

Огляд нормативно-правової бази в сфері економічної безпеки дозволив визначити, що під терміном «економічна безпека» розуміють стан захищеності суб'єктів господарювання від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, дестабілізуючих факторів, за умови якого забезпечується стійка реалізація головних господарських інтересів та цілей статутної діяльності. В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [50] чітко визначені повноваження, принципи і функції органів місцевого самоврядування, а також їх роль в процесі забезпечення інтересів територіальної громади, в тому числі і щодо дотримання економічних основ регіональної безпеки.

«Державна фінансово – економічна безпека знаходиться в прямій залежності від стабільності і налагодженості процесу функціонування фінансової системи. В умовах зовнішніх загроз існують значні фактори ризику, які виступають каталізатором негативних процесів в системі державної фінансово – економічної безпеки» [58].

Цілком погоджуємося з думкою Л.Акімової, яка зазначає, що «забезпечення економічної безпеки держави має здійснюватися на основі врахування й дотримання безпеки її територіальних складових. Причини

загроз економічній безпеці держави мають регіональний характер, тому вивчення територіального аспекту економічної безпеки дає змогу визначити ключові фактори підтримки економічної безпеки всієї держави» [2].

Водночас, в процесі моделювання економічної безпеки на рівні держави, регіону та підприємства, Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С. зазначають, що «сучасні процеси економічного розвитку — глобалізація, регіоналізація, децентралізація — призводять до посилення ролі регіонів у економіці країни. Нині на державному і міжнародному рівнях регіони розглядаються як незалежні окремі суб'єкти взаємодії. Водночас національна економічна безпека ґрунтується на гармонійному поєднанні інтересів держави і регіону, що забезпечує цілісність економічної системи країни» [13]. Вони розглядають регіональну економічну безпеку з двох позицій: як складову частину національної економіки для центральної влади та як відносно незалежну систему для регіональних органів влади.

За визначенням Гарькави В.Ф., «економічна безпека регіону — це сукупність взаємовпливу економічних інтересів і загроз, що забезпечують його стійке функціонування, конкурентоспроможність і самодостатність, а також сприяють підвищенню рівня та якості життя населення в контексті забезпечення національної економічної безпеки» [12].

В свою чергу, Д. Буркальцева під економічною безпекою регіону розуміє такий «стан економіки, який дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток і базується на засадах економічної незалежності, стійкості й стабільності розвитку, здатності до саморозвитку і прогресу» [7, с. 38].

Водночас, більшість науковців не лише характеризують економічну безпеку в контексті необхідності забезпечення стійкості економічної системи до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз, але і акцентують увагу на наявності в межах цієї системи перманентних процесів розвитку.

За словами О.С.Преображенської, «економічна безпека на регіональному рівні розглядається як стан економіки регіону в певний момент часу і як сукупність таких властивостей регіональної економічної системи, які забезпечують сталий економічний розвиток і досягнення інтересів регіону в межах національної економіки» [46].

Досліджуючи параметри та показники оцінки економічної безпеки держави, Денисов О.Є. визначає, що «економічна безпека регіону — це здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення, тобто сталого економічного зростання, з тим, щоб запропонувати більшості населення максимально прийнятні умови життя й особистісний розвиток. Економічна безпека на регіональному рівні — це в тому числі здатність економіки протистояти дестабілізуючим впливам внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних факторів і не загрожувати іншим елементам регіону та зовнішньому середовищу. Економічна безпека регіону — це сукупність економічних і соціальних показників, у межах яких регіон стабільно розвивається протягом тривалого періоду часу» [20].

В результаті аналізу і систематизації наукових підходів до визначення дефініції «економічна безпека регіону» визначено наступні його головні елементи:

- перелік умов та факторів, які забезпечують стійкість і стабільність регіональної економіки;
- спроможність регіональної економіки функціонувати в режимі самовідтворення;
- визначена економічна незалежність та інтеграція з економікою держави;
- захист від впливу дестабілізуючих факторів [5].

Дослідження демонструють, що категорія «економічна безпека» є багатокомпонентною концепцією, отже її потрібно розглядати як комплекс

окремих елементів, поєднання яких створює їх загальний рівень. Отже, компонентами економічної безпеки на регіональному рівні виступають:

- виробнича сфера, що характеризується наявністю певної ресурсної бази, умов, які забезпечують інтеграційні процеси, створення репродуктивної системи на основі урахування спеціалізації регіону;
- фінансова сфера, яка характеризується стабільністю фінансової і регіональної бюджетної системи, а також здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність та розвиток регіону;
- науково-технічна сфера, що виражається в процесі запровадження результатів НТП у соціально-економічній сфері, модернізації виробничих процесів, відповідній кваліфікації і кількості персоналу, який працює в галузі науково-дослідних робіт;
- соціально-демографічна сфера, яка характеризується обсягом соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції, можливостями доступу до освітніх послуг, охорони здоров'я, забезпечення житлом, послугами зв'язку тощо;
- регіональний ринок праці, який представлений галузевою регіональною спеціалізацією, трансформацією потреб в працівниках з відповідною кваліфікацією, кількістю безробітних осіб, завданням та функціональною системою кваліфікованих працівників;
- продовольча регіональна система, яка характеризується рівнем продовольчої безпеки в регіоні і якістю харчових продуктів;
- стан навколишнього природного середовища, який пов'язаний із його порушеннями, які проявляються в перевищенні допустимих лімітів забруднення та великому рівні витрат на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

З метою аналізу економічної безпеки регіонів України використовується порядок розрахунку інтегрального показника економічної безпеки, запропонований Н.С.Івановою [28], що включає:

- а) вибір показників, які виступають складовими елементами економічної безпеки на рівні окремого регіону;
- б) проведення кількісного оцінювання елементів регіональної економічної безпеки на основі використання методів формалізації;
- в) здійснення процедури класифікації регіонів у відповідності до рівнів їх економічної безпеки;
- г) побудова карти економічної безпеки регіонів України.

На думку Ткач В.О., «на сьогодні Україна не має законодавчо визначеної структури економічної безпеки в регіоні. Це дослідження пропонує виокремити такі складові економічної безпеки, як продовольча безпека, екологічна безпека, соціальні та демографічні аспекти на регіональному рівні» [63].

Водночас, досліджуючи економічну безпеку регіону як складову забезпечення національної економічної безпеки, В.І.Криленко зазначає, що «постійно контролюючи економічну безпеку регіону, система управління здатна гнучко реагувати на мінливі економічні, соціальні та політичні умови, причому як зовнішні, так і внутрішні» [34].

Рівень економічної безпеки в Україні визначається ефективністю вжитих на загальнодержавному рівні заходів щодо її гарантування, а також забезпечення сталого економічного розвитку регіонів та мультиплікаційних ефектів взаємодії елементів економічної безпеки в Україні. Економічна безпека України прямо залежить від рівня регіонального соціально-економічного розвитку і знаходиться під впливом державної регіональної економічної політики щодо її забезпеченні. Головні напрями забезпечення соціально-економічної безпеки регіону показано на рис. 1.3.

Рис. 1.3 Головні напрями забезпечення соціально-економічної безпеки регіону

Джерело: сформовано автором

З метою розробки стратегії економічної безпеки і об'єктивного оцінювання її реалізації потрібно використання комплексного нагляду за динамікою економічних показників та суспільством для з'ясування комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на рівень економічної безпеки та надають можливість здійснити превентивні заходи.

Завданням системи моніторингу економічної безпеки виступають регулярні акумуляція, обробка та аналіз інформації; оцінювання і прогнозування соціально-економічної ситуації; передавання органам влади об'єктивної і достовірної інформації щодо стану компонентів та їх ймовірні відхилення. Масив інформації нагляду виступає підґрунтям ефективного

запровадження стратегії економічної безпеки через ухвалення відповідних рішень і вжиття заходів щодо врегулювання основних економічних процесів з метою утримання рівня розвитку економіки в бажаних межах. Функції і завдання моніторингу та інформаційного забезпечення органів влади покладаються на центри аналізу інформації у складі місцевих державних адміністрацій.

Потрібно зазначити, що в сучасних умовах розвитку Україна знаходиться в процесі подальшої трансформації власної економічної системи, і цей процес характеризується наявністю переліку суттєвих загроз, які вкрай негативно впливають на трансформаційні явища.

Отже, станом на сьогодні регіональній економічній безпеці загрожують наступні невирішені проблеми:

- залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічних умов, недостатній рівень ефективності заходів щодо захисту від недобросовісної конкуренції і протидії правопорушенням з боку вітчизняних монополістів та імпортерів;
- неадекватний рівень ефективності використання матеріальних ресурсів, велика кількість галузей із малою часткою доданої вартості в структурі промисловості, незадовільний технологічний рівень вітчизняної економіки;
- існування валютних ризиків, неефективне використання ресурсів державного і місцевого бюджетів;
- недосконалість нормативної бази для прискорення інноваційного розвитку економіки, відносно високий рівень тіньової економіки, відсутність мотивації до легалізації доходів і зменшення тіньової зайнятості;
- значний вплив іноземного капіталу на розвиток певних стратегічно значущих галузей національної економіки, що є вкрай небезпечним з метою збереження економічної незалежності України.

Подолання зазначених проблем потребує запровадження відповідних ефективних заходів на рівні регіонів як головного компонента забезпечення загальнонаціональної економічної безпеки держави. В контексті формування економічної безпеки потрібно відмітити, що функціонування економіки на сучасному етапі характеризується недосконалістю законодавчої бази, яка би ефективно сприяла її розвитку, непослідовністю трансформацій, а також наявністю суттєвих відмінностей щодо ресурсних потоків в різних галузях економіки. Зазначена ситуація є наслідком, з однієї сторони, функціонування системи адміністративного управління, а з іншої сторони — великої кількості помилок та хибних оцінок проведених реформ періоду незалежності. Наявність подібних явищ має безпосередній вплив на гарантію економічної безпеки, зокрема, на регіональному рівні.

Висновки до розділу 1

На основі викладено у I розділі, можна сформулювати висновки наступного характеру. Узгодженість і оперативна координація основних векторів бюджетної політики виступає обов'язковою умовою досягнення подальшої підтримки фінансової стабільності держави. Особливо гострою ця проблема є в період війни, але буде залишатися ключовою і в повоєнний час. Отже, відповідні органи державної влади постають перед надзвичайно важливим завданням сформулювати і реалізувати такий формат бюджетної політики, який би відповідав поточним обставинам. Тому дуже важливою є задача проаналізувати і оцінити всі аспекти бюджетної політики і з'ясувати її вплив на забезпечення регіонального розвитку.

Зрештою, ефективна бюджетна політика розглядається як інструмент забезпечення загальної стійкості держави та основа її здатності реагувати на різні загрози шляхом сприяння її стабільності та процвітанню на довгостроковий період. Водночас, ефективність реалізації бюджетної

політики прямо залежить не тільки від зростання власної дохідної частини і збільшення обсягу державних видатків для фінансування визначених напрямів економічного розвитку, а і від того, в якій мірі бюджетна і грошово-кредитна політика корелюють з ключовими макроекономічними цілями.

Бюджетна політика в умовах сучасного світу виступає інструментом державного фінансового врегулювання суспільних відносин. В ході реалізації бюджетної політики визначаються головні напрями формування і використання бюджетних ресурсів, які спрямовуються на фінансування пріоритетних галузей національної економіки, розвиток імпортозаміщення, інноваційних технологій, а також економічної інфраструктури.

В результаті з'ясування сутності поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» можна дійти висновку, що, незважаючи на значний обсяг досліджень щодо розкриття змісту цього поняття, не існує єдиної думки щодо його трактування. Досліджуючи дане питання, було виявлено, що існує багато векторів соціально-економічного розвитку, які можна виміряти певними показниками, головним із яких є обсяг валового регіонального продукту. Також з'ясовано, що в контексті розглянутого питання важливо розкрити роль регіональної конкурентоспроможності та економічної безпеки оскільки завдяки цим аспектам забезпечується сталий соціально- економічний розвиток навіть і у кризові часи.

Створенню ефективної системи регіонального фінансового забезпечення відведена головна роль в процесі досягнення належного рівня соціально-економічного розвитку регіонів, підвищенню рівня задоволення інтересів громадян щодо різноманітних напрямів їх життєдіяльності, наданні населенню доступу до якісних суспільних благ, досягнення узгодженості між державними інтересами та інтересами територіальних громад. На даний час зміцнення фінансового забезпечення на муніципальному рівні виступає одним з найбільш важливих завдань, які стоять перед вітчизняною економікою та актуалізує питання їх ефективного вирішення як на загальнодержавному, так і

на регіональному рівні. Зазначене, в свою чергу, потребує застосування нових і використання вже наявних науково-методичних, теоретичних і практичних підходів.

Аналіз нормативно-правових і наукових джерел дозволив з'ясувати сутність категорії економічної безпеки, фундаментом якої виступає наявне співвідношення між загрозами економічним інтересам та засобами попередження або ліквідації загроз, які чинять вплив на стійке функціонування, конкурентоспроможність та самодостатність регіонів. В свою чергу, економічною безпекою регіону вважають стан регіональної економіки, що створює можливість забезпечити стабільний соціально-економічний розвиток та базований на засадах економічної незалежності, стійкості й стабільності розвитку окремих територій. Найбільш важливим інструментом підтримки необхідного безпекового статусу є формування системного позитивного тренду, реалізація якого має призвести до збалансування функціонального стану окремих соціально-економічних систем на різних територіальних рівнях.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз фінансового забезпечення розвитку регіонів

Повномасштабне військове вторгнення на територію України призвело до значних трансформацій у ресурсній базі, обсязі економічного потенціалу, а також наклало відбиток на загальну організацію системи публічних фінансів. З'явилися нові реалії як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, без усвідомлення яких неможливо забезпечити ефективний розвиток держави у повоєнний період [26].

За роки війни державний бюджет України затверджується із суттєвим обсягом дефіциту, а органи місцевої влада обмежені у можливостях витратити кошти на проєкту розвитку внаслідок певних нормативних положень. Як зазначає Шулик В.О., «залежність бюджетних видатків від зовнішніх партнерів та продуковані цим ризики є критичними: у 2022 та 2023 роках джерелом фінансування понад половини видатків бюджету були гранти та запозичення від міжнародних партнерів [68].

Внаслідок збільшення невизначеності щодо фінансування видатків державного бюджету в 2024 році за рахунок грантів та запозичень зовнішніх кредиторів, влада вимушена переглядати політику адміністрування доходів і консолідувати на центральному рівні податкові надходження [47].

Водночас, значне зростання фіскального тиску на суб'єктів бізнесу може спричинити погіршення ділового середовища і призвести до деформації бази відновлення економіки на муніципальному рівні [29].

В процесі формуванні фінансового забезпечення регіонального розвитку головне місце відведено регіональним доходам. Проведемо аналіз структури

доходів місцевих бюджетів в Україні за 2023 рік в розрізі видів надходжень на основі інформації рис. 2.1.

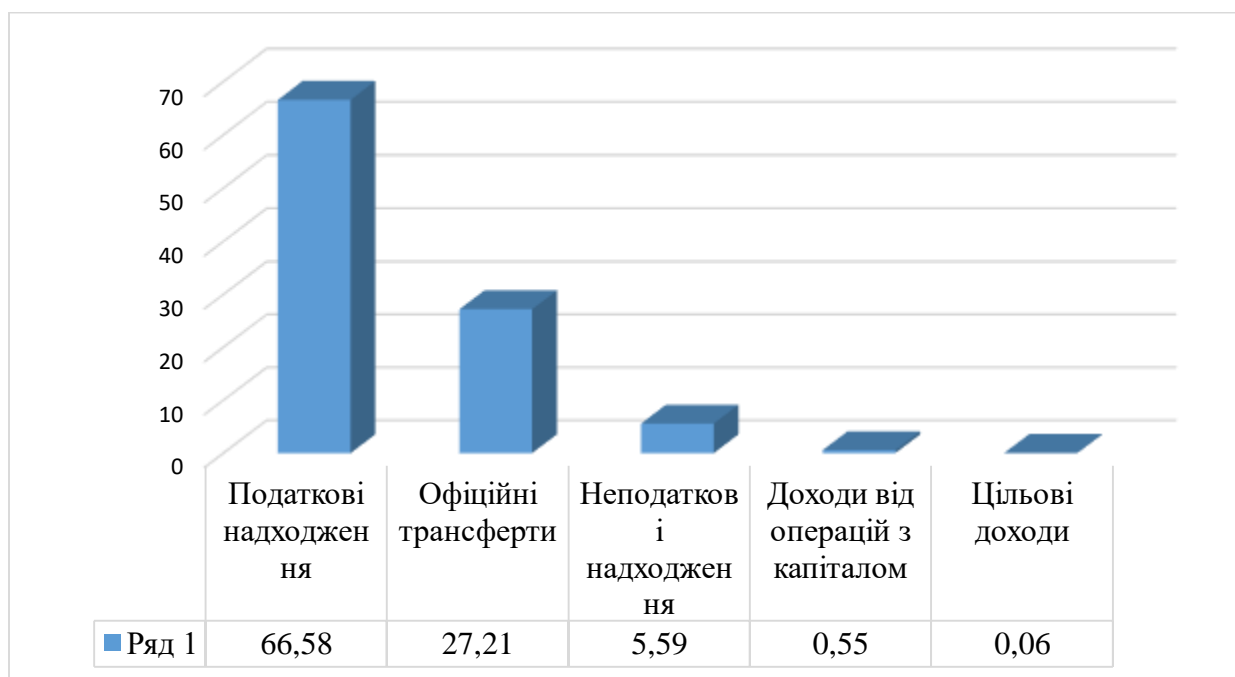

Рис. 2.1 Структура доходів місцевих бюджетів в Україні за 2023 рік, %.

Джерело: сформовано автором на основі [3].

Як видно з інформації на рис. 2.1, в структурі доходів місцевих бюджетів в 2023 році найбільшу питому вагу займали податкові надходження, які склали 66,58%. Суттєвою також була питома вага офіційних трансфертів (27,21%).

На неподаткові надходження місцевих бюджетів відноситься 5,59%, на доходи від операцій з капіталом – 0,55%, а на цільові доходи – 0,06%. Потрібно відмітити, що через організацію забезпеченню оперативної адаптації до вимог воєнного стану з боку суб'єктів господарювання, а також органів державної влади та місцевого самоврядування в 2023 році було забезпечено збільшення доходів загального фонду місцевих бюджетів у порівнянні із 2022 роком на 11%. Всього надходження до загального фонду місцевих бюджетів в 2023 році склали 441,9 млрд грн., а це на 43,8 млрд. грн. більше рівня того самого показника у 2022 році [3].

Динаміка доходів загального фонду державного та місцевих бюджетів України (без трансфертів) впродовж 2018–2023 років зображена на рис. 2.2.

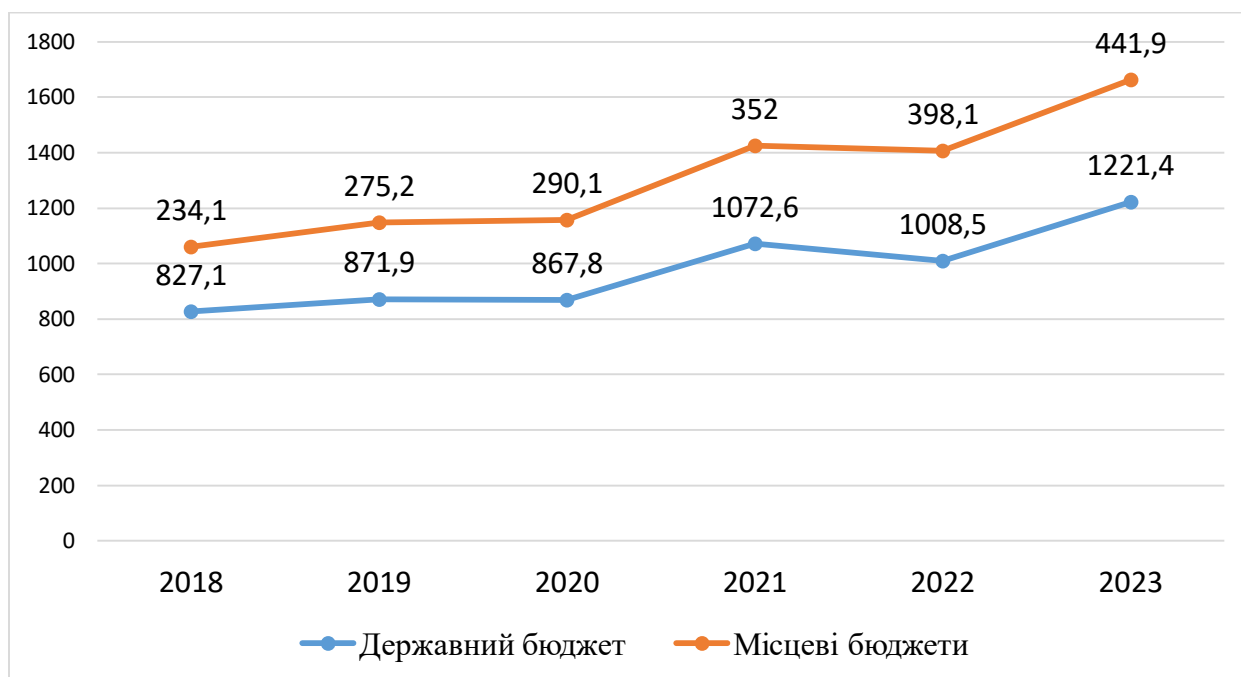

Рис. 2.2 Динаміка доходів загального фонду державного та місцевих бюджетів України (без трансфертів) за 2018–2023 рр., млрд.грн.

Джерело: сформовано автором на основі [42].

Як видно з рис. 2.2, впродовж періоду з 2018 по 2023 роки показник доходів загального фонду місцевих бюджетів України (без трансфертів) стабільно збільшувався, а обсяг доходів державного бюджету зменшився у 2022 році із початком повномасштабного військового вторгнення на територію України. У порівнянні з довоєнним 2021 роком в 2023 році приріст місцевих бюджетів складає 25,5%, а приріст державний бюджету водночас становить 13,9%.

В цілому у 2023 році спостерігається перевищення обсягу надходжень до місцевих бюджетів над обсягом видатків на суму 5,8 млрд грн. Водночас, дефіцит державного бюджету складав 1,3 трлн. грн., і був покритий за рахунок зовнішніх державних запозичень. За офіційною інформацією Кабінету Міністрів України, в 2023 році було зафіксовано найбільше зростання доходів

загального фонду місцевих бюджетів у порівнянні з 2022 роком в таких областях України, як Київська (зростання на 26%), Черкаська (зростання на 20,8%), Закарпатська (зростання на 17,5%), Рівненська (зростання на 16,2%), в місті Київ (зростання на 17,6%) та ін. [42]. Зазначене, зокрема, пояснюється тим фактом, що зазначені регіони прийняли суб'єктів бізнесу і внутрішньо переміщених осіб з тих територій, в межах яких на даний час відбуваються або велися раніше бойові дії, а також з окупованих територій. Втім, найменший показник доходів можна спостерігати у Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській областях, які значно постраждали від війни [42].

Проаналізуємо головні напрями видатків державного та місцевих бюджетів у 2023 році (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Головні напрями видатків державного та місцевих бюджетів у 2023 році

№	Напрями видатків	Місцевий бюджет, млрд.грн.	Державний бюджет, млрд.грн.	% видатків місцевого бюджету у видатках державного бюджету
1	Оборона	-	2097,6	-
2	Загальнодержавні функції	119,7	473,5	25,3
3	Порядок, безпека	16,8	574,7	2,9
4	Соціальний захист	44,9	469,2	9,6
5	Освіта	248,2	60,5	410,2
6	Економічна діяльність	113,0	134,3	84,1
7	Охорона здоров'я	38,2	179,3	21,3
8	ЖКГ	62,0	8,4	738,1
9	Духовний та фізичний розвиток	26,7	11,8	226,3

Джерело: побудовано на основі [3].

За даними табл. 2.1, найбільша питома вага видатків місцевих бюджетів в Україні по відношенню до обсягів видатків з державного бюджету спостерігається в таких їх напрямках як освіта, житлово-комунальне господарство, а також духовний та фізичний розвиток громадян.

Дефіцит зведеного бюджету залишається значним внаслідок великого обсягу оборонних видатків державного сектору та покривається здебільшого за рахунок запозичень і грантів (рис. 2.3). Переважна частина дефіциту зведеного бюджету продукується в площині здійснення видатків державного бюджету, в той час як місцеві бюджети є краще збалансованими.

Рис. 2.3 Фінансування дефіциту зведеного бюджету України за 2021-2023 рр., млрд.грн.

Джерело: сформовано автором на основі [21].

Маючи досить суттєву чисельність населення і доволі значний рівень зайнятості, а також сформований промисловий сектор, історично в Україні головними джерелами наповнення бюджетів усіх рівнів були податки на працю. Базова ставка зазначеного податку нижче (18 %), аніж у більшості індустріально розвинених світових держав, що історично використовувалося як фактор конкурентоспроможності зовнішньої економіки разом з корисними копалинами, недорогими енергоносіями і наданням значних преференцій експортерам.

В той же час, внутрішня конкурентоспроможність підтримувалася також через діючу систему пільг [24] та компенсацій щодо непрямих податків і фіскальну підтримку малого та середнього бізнесу шляхом запровадження

спрощеної системи оподаткування. Втім, внаслідок війни значно погіршився соціально-економічний фундамент – зменшилася кількість зайнятих осіб, а також обсяг виробництва в реальному секторі, була ускладнена експортна логістика і ефективність системи адміністрування податків та зборів. За інформацією проєкту Державної стратегії регіонального розвитку [39], з початку 2021 року коефіцієнт народжуваності зменшився з 1,16 до 0,7, кількість зовнішніх мігрантів становить 6 млн осіб, а кількість ВПО – 7,1 млн осіб.

За інформацією фахівців проєкту зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні витрати України від війни з Росією «Росія заплатить», станом на листопад 2023 року індекс промислової продукції до 2016 року становив 68,4 %, експорт товарів впродовж 2022 році відносно попереднього року зменшився на 35 % (за I півріччя 2023 року – на 41 %), втрата активів агросектора впродовж війни становить 8,7 млрд доларів США [1]. Також були зруйновані виробничі потужності та тимчасово припинили діяльність найбільші промислові бізнес-суб'єкти на сході та півдні України. Зазначене загалом призвело до сильного загострення проблем щодо наповнення місцевих та державного бюджетів, а також спричинило збільшення рівня загроз для стабільного фінансування регіонального розвитку.

2.2 Аналіз бюджетної політики на місцевому рівні в умовах війни

З початку 2010 року та впродовж 2014–2015 рр. в Україні були розпочаті реформи, пов'язані із необхідністю реалізації фінансової децентралізації місцевих територіальних утворень. В попередні роки весь обсяг коштів платників податків акумулювався на центральному рівні та згодом відбувався процес перерозподілу на місцевий регіональний рівень. Пізніше було прийнято рішення щодо необхідності здійснення реформ в бюджетній сфері на загальнодержавному і муніципальному рівнях, зокрема, з метою наділення

органів місцевого самоврядування більшою фінансовою незалежністю. Таким чином, було здійснено розмежування доходів державного бюджету і місцевих бюджетів, а також їх збалансування шляхом використання механізму міжбюджетних трансфертів та закріплення в відсотковому співвідношенні частини державних податків у залежності від статусу певної адміністративної одиниці (область, район, місто, село, селище, об'єднана територіальна громада).

Відповідно до інформації Міністерства фінансів України, стан муніципальних фінансів на рівні громад впродовж 2021–2023 рр. характеризувався волатильністю, що демонструє непослідовність застосування державної фінансової політики, зокрема, щодо забезпечення фінансового планування. Відтак, кризові явища, що виникли внаслідок недостатності ресурсів та розбалансування бюджетів місцевих громад лише поглибилися із початком війни.

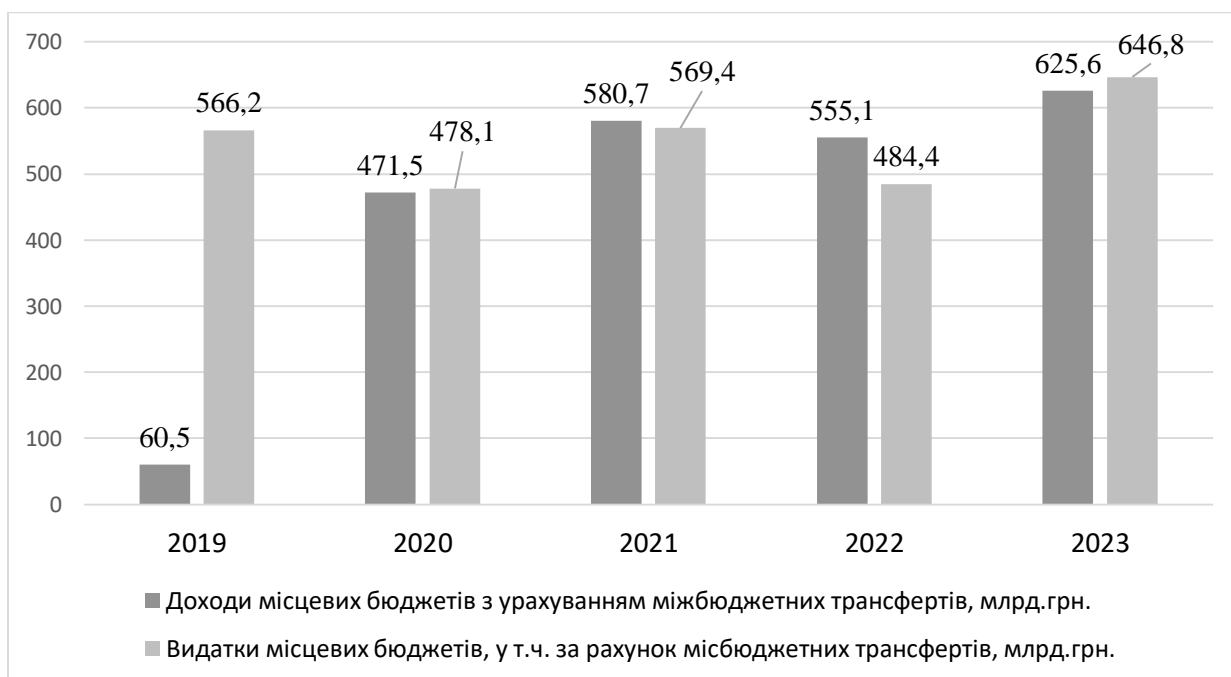

Рис. 2.4. Динаміка доходів і видатків місцевих бюджетів у 2019–2023 рр., млрд.грн.

Джерело: сформовано автором на основі [53].

Динаміка доходів та видатків місцевих бюджетів впродовж 2019–2023 рр. демонструє, що, здебільшого, видатки переважають над доходами місцевих бюджетів і урахуванням міжбюджетних трансфертів, рис. 2.4.

Потрібно також відмітити, що впродовж досліджуваних років (рис. 2.4.), обсяг доходів збільшився з 560 млрд. грн. в 2019 р. до 625 млрд. грн. в 2023 р. на 11,6%, втім, видатки також зросли з 566 млрд. грн. в 2019 р. до 646 млрд. грн. в 2023 р., що складає у відносному значенні 14%. Результати аналізу дають можливість сформулювати висновки щодо того, що середньорічні темпи зростання обсягу доходів є недостатніми. Факторами, які призвели до недостатності темпів зростання щорічних доходів місцевих бюджетів виступають погіршення макроекономічних і соціальних показників економічного розвитку по країні в цілому.

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів впродовж 2019–2023 років продемонстрував, що бюджетна політика дійсно націлена на те, щоби поступово знижувати питому вагу державної участі в процесі наповненні місцевих бюджетів (рис. 2.5).

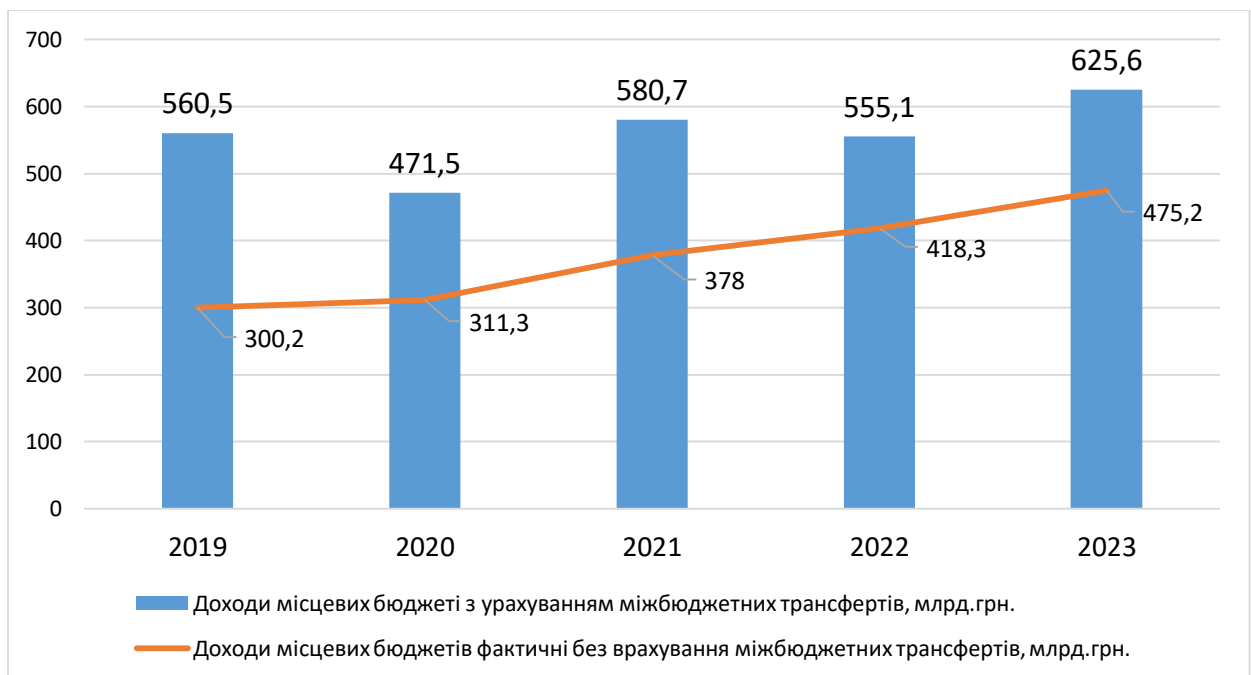

Рис. 2.5 Обсяг доходів місцевих бюджетів за 2019-2023 рр., млрд.грн.

Джерело: сформовано автором на основі [53].

Відповідно до розрахункових даних, що представлені на рис. 2.5, обсяг фактичних доходів місцевих бюджетів впродовж 2019–2023 рр. демонструє тенденцію до збільшення з 300,2 до 475,2 млрд. грн. Також можна спостерігати системне щорічне зменшення питомої ваги міжбюджетних трансфертів в загальному обсязі доходів місцевих бюджетів. В 2019 р. рівень фінансування місцевих бюджетів за рахунок державного бюджету складав 46%, а у 2022–2023 рр. він суттєво зменшився і становив 24%.

Аналіз та оцінювання доходів та видатків місцевих бюджетів в 2019–2023 рр., а також розрахунок питомої ваги міжбюджетних трансфертів в доходах місцевих бюджетів за аналізований період продемонстрував зниження питомої ваги міжбюджетних трансфертів в доходах місцевих бюджетів. Дані результати бюджетної політики частково корелюють з основними положеннями Бюджетної декларації Міністерства фінансів України на 2022–2024 роки [45].

Відповідно до прогнозних розрахунків макрофінансової ситуації в Україні на період 2025–2026 рр., заплановано, що розмір доходів місцевих бюджетів впродовж 2025–2026 рр. надалі збільшуватимеся (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Прогнозні показники обсягу доходів місцевих бюджетів, млрд.грн.

№	Доходи місцевих бюджетів	2025 рік	2026 рік
1	Доходи з урахуванням міжбюджетних трансфертів	752,5	833,2
2	Доходи фактичні без трансфертів	599,1	668,2
3	Частка міжбюджетних трансфертів, %	25,6%	24,7%

Джерело: [45].

Водночас, аналіз бюджетних показників та прогнозних розрахунків демонструє, що заплановане скорочення обсягів міжбюджетних трансфертів в 2025–2026 роках досягти не вдасться, враховуючи те, що у 2022 році питома вага міжбюджетних трансфертів складала 24,6%, у 2023 р. - 24,0%, що нижче, ніж прогнозні дані на 2025–2026 роки.

Очевидно, що прогнольні показники можуть мати визначені неточності з огляду на нестабільність макроекономічної ситуації в державі. Міжбюджетні трансферти здебільшого призначаються місцевим бюджетам у вигляді базової дотації та субвенції. Відповідно до положень статті 96 Бюджетного кодексу України, базова дотація представляє собою трансферт, який надається з державного бюджету місцевим бюджетам з метою горизонтального вирівнювання податкоспроможності окремих територій [9].

Вивчаючи державну фінансову політику щодо місцевих бюджетів в умовах війни, Богуславська С.І. і Вельган О.В. зазначають, що «в рамках діючої структури розгалуження міжбюджетних трансфертів переважає форма міжбюджетного перерозподілу коштів, за використання якої потрібно звітувати і, яка має за своєю «природою» цільовий характер, тобто це субвенція. Співвідношення міжбюджетних трансфертів в Україні, ми оцінюємо, як позитивне і актуальне, в умовах дефіцитності бюджетних коштів» [4, с.120].

Аналіз структури міжбюджетних трансфертів, які надходили з державного бюджету України до місцевих бюджетів впродовж 2019–2023 років продемонстрував, що структура є неоднорідною та змінюється кожного року в залежності від соціально-економічного стану місцевих громад, а також необхідності виконання загальнодержавних функцій, делегованих державою на муніципальний рівень.

Аналіз структури щорічних міжбюджетних трансфертів доводить, що переважає освітня субвенція, табл. 3.

Таблиця 2.3

Структура міжбюджетних трансфертів для місцевих бюджетів у 2019–2021
рр. та 2023 р.

Показник	2019		2020		2021		2023	
	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%
Загальна сума	245435,3	100,0	160986,2	100,0	203200,2	100,0	183812,6	100,0
Базова дотація	10367,3	4,2	13282,4	8,3	15703,2	7,7	28958,1	15,8
Освітня субвенція	70355,7	28,7	81224,4	50,5	100135,2	49,3	90667,1	49,3
Медична субвенція	56108,1	22,9	14582,8	9,1	x	x	X	X

Джерело: сформовано автором на основі [23].

Відповідно до даних таблиці 2.3, освітня субвенція впродовж 2020–2023 років складає майже 50% загального обсягу трансфертів, що спрямовуються на місцевий рівень. Втім, розмір базової дотації становить 5–8%, однак, в 2023 році дещо збільшився до рівня 15,8%. Медична субвенція впродовж 2019–2020 років складає 22,9% і 9,1% відповідно від загального обсягу трансфертів.

Очевидно, що структуру міжбюджетних трансфертів за 2022–2023 рр. не доцільно порівнювати з тією структурою, яка спостерігалася до початку війни; тому потрібно розглянути структуру міжбюджетних трансфертів за період війни окремо, зокрема, за 2023 рік.

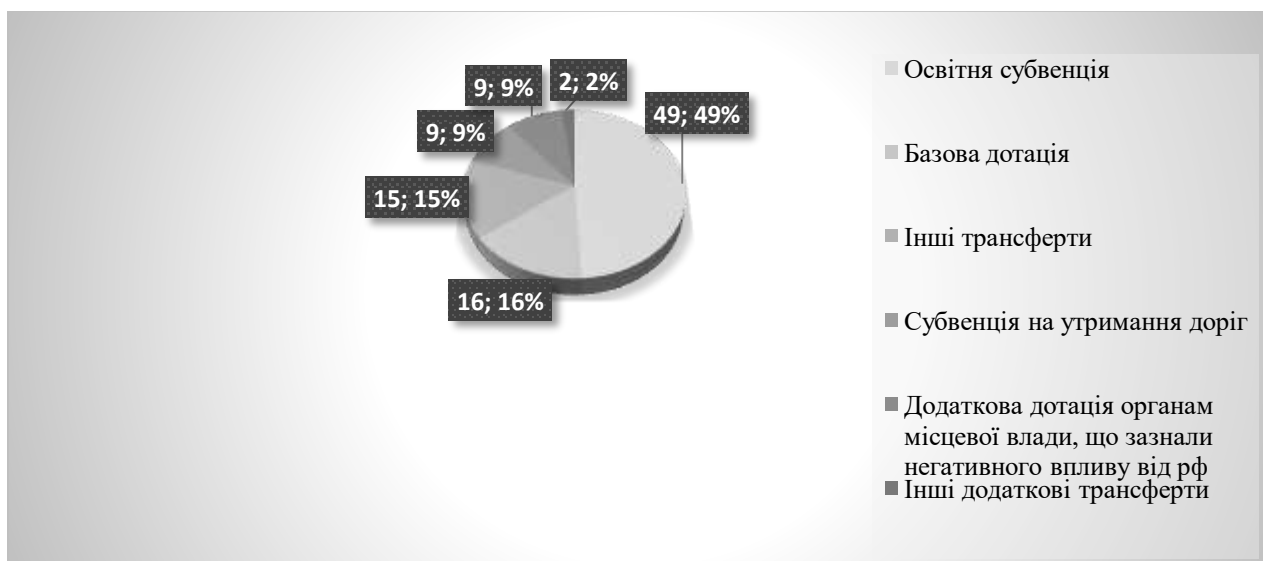

Рис. 2.6. Структура міжбюджетних трансфертів за 2023 рік.

Джерело: сформовано автором на основі [53].

Відповідно до інформації Міністерства фінансів України, в 2023 році структура міжбюджетних трансфертів певним чином була трансформована, зокрема, були виокремлені напрями фінансування, які пов'язанні із ліквідацією наслідків масованих військових атак та усунення пошкоджень інфраструктури на рівні окремих регіонів. Втім, 49% трансфертів так само спрямовані на освіту; 16% складає базова дотація, і це більший відсоток порівняно із довоєнними роками; 15% становлять інші трансферти; 9% - додаткова дотація органам місцевого самоврядування, що зазнали негативного впливу від рф; 9% - субвенція на ремонт та утримання доріг; 2% - інші додаткові трансферти.

Продовжуючи аналіз бюджетної політики на місцевому рівні в умовах війни, потрібно з'ясувати склад доходів місцевих бюджетів у 2023 році (рис.2.7.).

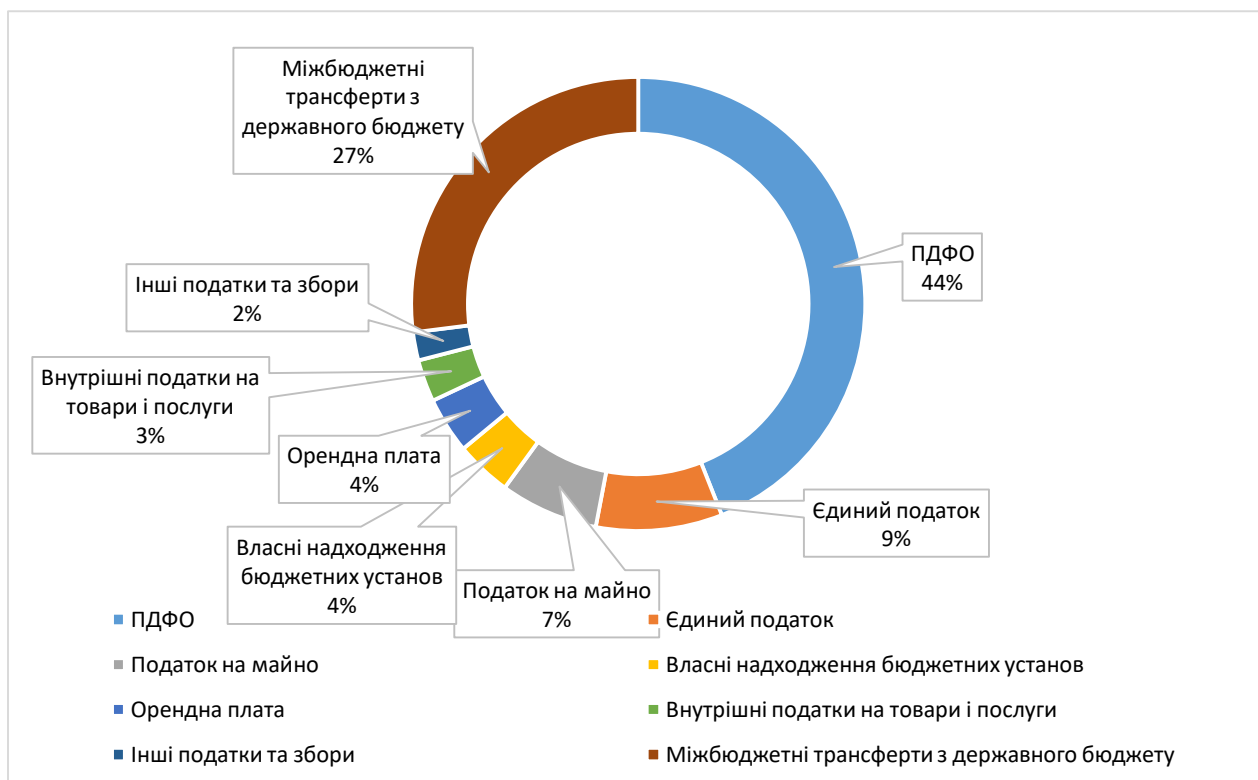

Рис. 2.7. Склад доходів місцевих бюджетів у 2023 році

Джерело: сформовано автором на основі [53].

Відповідно до даних рис. 2.7, переважна частина доходів місцевих громад створюється за рахунок закріпленого податку на доходи фізичних осіб і складає 44%, міжбюджетні трансферти досі представляють собою важливу бюджетоутворюючою складову місцевих бюджетів - 27%, менше значення має єдиний податок - 9%, податок на майно - 7%, а власні надходження бюджетних установ, орендна плата, а також внутрішні податки на товари та послуги становлять 3-4% відповідно. Як зазначають фахівці Міністерства фінансів України в пояснювальній записці щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів, в 2023 році фіксується перевиконання обсягу запланованих річних показників податкових надходжень, за виключенням податку на доходи фізичних осіб з грошових виплат, отриманих військовослужбовцями (рівень виконання становить 86%). Недоотримання планового обсягу податку на доходи фізичних осіб військових найбільше за все спостерігається у Херсонській, Запорізькій та Івано-Франківській областях (по 77% відповідно). Певні області демонструють від 82 до 92% виконання затвердженого плану. Місто Київ - 99,4%, Донецька область - 107% [23].

«Соціально-економічна ситуація в регіонах суттєво впливає на формування доходної складової місцевих бюджетів, що знаходиться у прямій залежності із посиленням зв'язку між соціально-економічним і бюджетним плануванням відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Це є досить важливим аспектом, який необхідно враховувати для сприяння покращенню фінансового забезпечення відповідних місцевих бюджетів. Досить очевидним є те, що наскільки дієвими будуть механізми формування і реалізації бюджетної політики, настільки й реалістичним буде виконання концепції й стратегій розвитку регіонів» [57].

Вважаємо, що з метою досягнення більшого рівня ефективності бюджетної політики для забезпечення ефективного і сталого регіонального розвитку потрібно вжити наступних заходів:

1. Стимулювати органи місцевої влади приймати рішення щодо розміщення тимчасово вільних коштів через придбання боргових державних цінних паперах або на депозитних рахунках банківських установ. На нашу думку, подібні фінансові рішення дозволять створити резерви фінансових ресурсів на перспективу і нівелювати певні ризики.

2. Планування доходів місцевих бюджетів має ґрунтуватися на пріоритетах видаткової частини бюджету на наступний рік. Важливим, на нашу думку, є відповідність проєктів місцевих бюджетів реальному стану економіки. Бюджетне планування також доцільно здійснювати на основі врахування національної стратегії відбудови України.

3. Вважаємо, що потужним фінансовим інструментом регіонального розвитку мають стати внутрішні і іноземні інвестиції. Тому необхідним є аналіз регіонального інвестиційного потенціалу і презентація його інвесторам через відповідні проєкти і програми тощо.

4. В роки повоєнної відбудови бюджетна політика регіонального розвитку має ґрунтуватися на поступовому зменшенні питомої ваги державних трансфертів в доходах місцевих бюджетів. Водночас, потрібно продовжувати модернізацію чинної системи горизонтального вирівнювання податкової спроможності територіальних громад.

5. На загальнодержавному рівні потрібно посилити фінансових контроль за цільовим використанням коштів, що надходять до місцевих бюджетів у вигляді міжбюджетних трансфертів; а в межах нормативно-правового поля закріпити чітке розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою уникнення дублювання покладених на них завдань і функцій.

2.3 Аналіз регіонального потенціалу повоєнного відновлення України

Україна є найбільшою країною Європи, а з огляду на продовження війни, різні території зазнали різного обсягу втрат та впливів, були вимушені вирішувати різні проблеми і, відповідно, будуть вирішувати різні завдання в процесі повоєнного відновлення України. Втім, проблематика значної диференціації розвитку окремих регіонів є актуальною в багатьох світових державах, особливо в країнах, що розвиваються, і в країнах з великою територією.

Досліджуючи потенціал регіонів України в контексті забезпечення модернізаційних процесів, автори А.О.Касич, Я.О.Литвиненко, П.С.Мельничук пропонують здійснювати класифікацію регіонів на основі врахування інституційних, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, а також інноваційних ресурсів [30]; [32].

За результатами оцінювання потенціалу областей України в 2015 році їх було поділено на чотири групи: області з високим ресурсним потенціалом; області з середнім рівнем ресурсного потенціалу; області з низьким рівнем ресурсного потенціалом. Тільки 7 областей були віднесені до групи з високим потенціалом, а саме Харківська, Київська, Донецька, Одеська, Запорізька, Львівська і Миколаївська.

Головною перешкодою здійснення моніторингу наслідків війни в розрізі регіонів виступає недостатність статистичної інформації, яка є у відкритому доступі. Для початку потрібно з'ясувати наслідки війни з точки зору їх характеристик. Головним макроекономічним показником, за допомогою якого досліджують вплив війни, виступає обсяг ВВП, проте, він не відображає інших видів втрат, які мають бути оцінені і відшкодовані по завершенню війни.

Втрати держави або окремого регіону від війни доцільно з'ясовувати, виходячи з наступних позицій:

по-перше, необхідності визначення різниці між наявними ресурсами (активами) до початку війни, а також їх кількісними характеристиками під час та після завершення війни;

по-друге, необхідності порівняння потенціалу використання ресурсів із потенційними результатами за умови мирного часу і реальним станом під час і після завершення війни.

Згідно із першим підходом потрібно оцінити реальні втрати через знищення регіонального потенціалу, а відповідно до другого підходу потрібно з'ясувати рівень можливостей, втрачений внаслідок війни. Зазначені підходи до оцінювання дозволяють з'ясувати втрати від війни у вартісному форматі з метою визначення обсягу відшкодування, потрібних ресурсів для цілей відновлення і забезпечення сталого розвитку.

Водночас, найбільш складним, однак необхідним, є з'ясування і оцінка таких втрат, як втрата людського капіталу. Зазначені втрати не можуть бути коректно оцінені з огляду на багато факторів: відсутність умов для проведення належного моніторингу, вплив інфляційних процесів, невикористані можливості, а також втрачений потенціал. Також потрібно зазначити ресурси, що потрібно спрямовувати на війну, адже умов військового часу їх використання здійснюється в інших напрямках і має інші характеристики ефективності.

Як зазначає А.О.Касич, «через зменшення людського й фізичного капіталу та зниження продуктивності факторів виробництва відбувається зменшення ВВП та ВВП на душу населення, а зниження інвестицій не дозволяє під час війни компенсувати ці втрати, оскільки прибутковість бізнесу також зменшується. Скорочення виробництва та зменшення доходів населення призводить до зменшення ринку та торгівлі, як внутрішньої, так і зовнішньої. Всі ці прояви війни можна проаналізувати як на рівні держави, так і на рівні регіонів, де ці процеси залежать від активності війни [31].

Україна	100	4912	60,79	4,1	64,8	75,9	113,1
АР Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	-	161,2	83,45	46,0	122,2	89,1	129,0
Волинська	-	50,4	81,37	44,2	128,0	112,1	38,0
Дніпропетровська	-	468,4	51,57	-19,6	51,4	67,3	116,0
Донецька	-	544,3	17,13	-31,9	4,0	7,4	-14,0
Житомирська	-	93,1	53,23	39,8	93,1	175,0	142,0
Закарпатська	14,5	137,8	74,24	к/с	117,0	97,0	142,0
Запорізька	-	227,5	44,26	к/с	59,2	58,4	-16,0
Івано-Франківська	8,3	127,0	55,78	-42,2	58,7	60,1	119,0
Київська	-	334,6	70,38	3,1	82,2	64,7	109,0
Кіровоградська	-	89,5	81,77	73,3	85,5	85,4	134,0
Луганська	-	274,9	6,02	-4,9	5,2	4,7	-1,2
Львівська	24,0	232,3	83,09	119,6	103,2	113,3	143,0
Миколаївська	-	127,1	41,27	-117,2	47,5	61,4	131,0
Одеська	-	227,1	56,10	к/с	141,4	92,3	116,0
Полтавська	-	203,3	62,53	к/с	58,5	63,9	118,0
Рівненська	-	50,9	56,09	-69,9	105,7	95,5	128,0
Сумська	-	88,4	52,09	13,2	68,2	67,9	118,0
Тернопільська	6,3	75,4	79,75	50,2	115,0	97,8	126,0
Харківська	-	517,9	38,89	к/с	48,8	52,2	58,5
Херсонська	-	41,5	4,79	-60,2	13,8	13,8	134,0
Хмельницька	7,3	134,9	72,16	27,9	85,0	112,6	134,0
Черкаська	-	149,1	75,02	1,8	146,4	57,6	126,0
Чернівецька	9,8	83,1	78,30	164,1	138,2	250,0	134,0
Чернігівська	-	70,3	80,69	к/с	60,3	62,1	119,0
м.Київ	-	402,6	69,91	25,3	68,3	70,9	104,0

Джерело: сформовано автором на основі [31].

Війна дуже сильно вплинула на позиції і значення областей в процесі загальнодержавного розвитку. Аналітичні дослідження ресурсного потенціалу модернізації України в розрізі окремих областей дозволили визначити області, що мали найвищий рівень потенціалу за сукупністю інституційних, інноваційних, фінансових, кадрових і матеріально-технічних ресурсів. Такими областями в 2015 році стали Харківська, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Запорізька, а також Миколаївська і Львівська області. Війна значно вплинула на процеси функціонування всіх регіонів, в тому числі і цих областей. Водночас, певні показники не можуть бути визначені внаслідок браку інформації і конфіденційності окремих статистичних показників.

Наведена в таблиці 2.4 інформація дозволяє певною мірою відстежити наявні економічні процеси і з'ясувати певні тенденції 2022 року в розрізі областей України [43]:

1. Визначена частина території України залишається під окупацією. В ряді областей, що були під окупацією і були звільнені, вирішуються проблеми відновлення, водночас, ряд областей досі мають окуповані території. Окуповані області, зокрема, Донецька і Луганська, характеризуються найвищим рівнем втрачених територій починаючи з 2014 році, не враховуючи АР Крим. До того ж, наслідками окупації в різних областях в різній мірі, але є: втрати промислової, соціальної і житлової інфраструктури. Наприклад, в Чернігівській області було пошкоджено близько 12 тисяч об'єктів, 85% з яких – це житлові будинки.

2. Зниження ділової активності суб'єктів бізнесу внаслідок зупинення діяльності і масштабної релокації промислових виробництв. Так, 800 підприємств згідно із урядовою програмою були релоковані, а 70% підприємств були перенесені у шість західних областей країни (Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку і Хмельницьку області).

3. Зниження рівня людського ресурсу економіки внаслідок зовнішньоспрямованої міграції і внутрішнього переміщення населення. За офіційною інформацією, кількість ВПО складає 4912 тис. осіб, причому найбільшими показниками характеризуються Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Київська, Запорізька і Одеська області.

4. Зниження рівня фінансових результатів діяльності підприємств. Загальний фінансовий результат підприємств складає всього 4,1% від обсягу 2021 року. Питома вага підприємств, що одержали прибуток в 2021 році, становила 73%, тоді як в 2022 році - загалом 66%. Отже, області відповідно до даного критерію можна згрупувати наступним чином: області, в яких підприємства отримали прибуток; області, де підприємства одержали збитки;

області, за якими інформація не оприлюднена. Із величиною прибутку, який перевищив значення попереднього року, завершили рік суб'єкти бізнесу тільки в Львівській і Чернівецькій областях. Фінансові результати діяльності підприємств були від'ємними у 8 областях, а по 6-ти областях фінансові результати не визначені; навіть підприємства, розташовані у Києві, одержали фінансовий результат у розмірі 25% від значення 2021 року.

5. Зменшення рівня інвестиційної активності і інвестиційної привабливості, що спостерігалось в усіх регіонах без винятку. В цілому, рівень капітальних інвестицій в 2022 році становив 60,8% від рівня 2021 року; зниження інвестицій навіть в областях західної частини країни складало більше 20%.

6. Трансформації щодо обсягів, структури і напрямів зовнішньої торгівлі. Війна призвела до значного скорочення експорту і імпорту України, що було пов'язано з фізичною втратою експортерів, логістичними змінами тощо. Водночас, зниження обсягів експорту за продукцією сільського господарства вплинуло на ситуацію із відповідними товарними групами навіть у межах світового ринку, а зміна кількості населення і зростаючі потреби військово-промислового комплексу обумовили трансформації обсягів і структури імпорту.

7. Збереження стійкості місцевих бюджетів територіальних громад по загальному фонду без врахування міжбюджетних трансфертів як результат, який вважається чи не єдиною позитивною тенденцією 2022 року і, як вже демонструють дані Міністерства фінансів України, і 2023 року. Бюджети територіальних громад стали фундаментом вирішення оперативних проблем впродовж першого року бойових дій. Втім, зменшення розміру надходжень відбулось у Волинській, Запорізькій, Донецькій, Луганській і Харківській областях.

Зазначені тенденції є свідченням значних територіальних відмінностей в процесах функціонування територій України в умовах війни. Фактично

трансформувалася роль областей, їх економічний вплив на загальнодержавний розвиток, а також створюються новітні умови і для повоєнного відновлення.

Отже, ті області, які мали найбільш суттєвий потенціал з метою пришвидшення модернізації, у складних умовах війни втрачають найбільшою мірою, зокрема, це Харківська, Одеська і Запорізька області. Деякі області, що мали досить невеликий обсяг ресурсів (Житомирська, Закарпатська, Рівненська, Волинська тощо) в сучасних умовах набувають особливо значення для функціонування економіки у воєнний період. Враховуючи суттєві відмінності в процесах функціонування окремих регіонів після війни, вони будуть потребувати формування дієвих стратегій відновлення у відповідності до збереженого потенціалу. Також, можна припустити, що області будуть суттєво відрізнятись у відповідності до обсягу наявних ресурсів, власної інвестиційної привабливості і рівня потенціалу з метою відновлення. На багатьох територіях, що знаходилися під окупацією, завдання відновлення мають вирішуватися з використанням підходів фактично з «нульового значення».

Висновки до розділу 2

Відповідно до результатів дослідження, проведеного в другому розділі кваліфікаційної роботи магістра, можемо сформулювати висновки наступного характеру. Аналіз основних напрямів бюджетної політики на місцевому рівні в умовах війни демонструє намагання держави через використання відповідних фіскальних ініціатив забезпечити розумний баланс між обсягом і джерелами податкових надходжень, ефективний розподіл таких ресурсів і збереження належного рівня ділової активності в умовах війни та в перспективі повоєнного відновлення. Також сучасна бюджетна політика ґрунтується на оцінюванні стану і доступності альтернативних інструментів фінансування бюджетних видатків та визначенні впливу фіскальних ініціатив

на платників податків. Сучасна бюджетна політика регіонального розвитку націлена на поступову трансформацію фіскальної складової і збільшенню її впливу на регіональну економіку, а також забезпечення фінансової спроможності місцевих бюджетів в умовах недостатності зовнішнього фінансування та тривалих військових дій.

На основі проведеного аналізу показників доходів та видатків місцевих бюджетів за останні п'ять років було визначено рівень фінансової автономії місцевих бюджетів. Ми дійшли висновку, що показники характеризуються стрибкоподібною динамікою, що обумовлено нестабільністю макроекономічної ситуації в державі через війну, масовою міграцією населення, інфляційними процесами та іншими причинами. Було з'ясовано, що розрахунки прогнозних обсягів доходів місцевих бюджетів на 2025–2026 роки не відповідають реаліям макроекономічної ситуації, і будуть в значній мірі відхилятися від запланованих показників. Головними бюджетоутворюючими статтями загального фонду місцевих бюджетів України були та будуть залишатися закріплені загальнодержавні податки, зокрема, це податок на доходи фізичних осіб, на другому місці за ваговим коефіцієнтом бюджетоутворюючого джерела виступають міжбюджетні трансферти, здебільшого, це освітня субвенція і базова дотація.

Проведений аналіз дозволив зробити висновки про те, що органам місцевого самоврядування необхідно активізувати фінансову політику в регіонах, зокрема, в частині зміцнення контролю за акумуляцією та використанням бюджетних ресурсів. Водночас, органи місцевого самоврядування мають планувати на середньострокову перспективу бюджетоутворюючі джерела надходжень до місцевих бюджетів та вчасно створювати цільові і резервні фонди, адже формування резервів в умовах сьогодення виступає надзвичайно актуальним завданням. Потребують вирішення і завдання розвитку інвестиційного потенціалу місцевих громад.

Регіони, що мають потужний потенціал, виступають драйверами соціально-економічного розвитку держави під час модернізації, втім, ще більше зростає роль певних регіонів в контексті збереження сталого розвитку країни в умовах війни та в період повоєнного відновлення. Це особливо актуально для нашої держави тому що, по-перше, держави, які потерпають від військової агресії, потребують збереження економіки у відносно безпечних регіонах з метою підвищення обороноздатності держави; по-друге, різні регіони і в умовах війни, і в період повоєнного відновлення будуть виконують різні функції, а це потребує використання різних підходів до реалізації бюджетної політики регіонального розвитку.

Проведений аналіз продемонстрував, що області України в умовах воєнного стану, відповідно до наявних соціально-економічних процесів, доцільно згрупувати наступним чином: області, що мають певну частину окупованих територій та знаходяться в епіцентрі бойових дій (основним вектором бюджетної політики в зазначених областях є збереження регіонального потенціалу); області, що межують з областями активних бойових дій (основні завдання бюджетної політики полягають у забезпеченні логістичних потреб фронту); області, що функціонують у відносно традиційному режимі (головний акцент бюджетної політики спрямований на забезпечення соціальних потреб ВПО та релокованих виробництв).

Приймаючи до уваги вищезазначене, питання аналізу наслідків війни і потенціалу відновлення, в тому числі в контексті регіонального розвитку, набувають все більшої актуальності та вимагають глибоких досліджень.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1 Вплив війни на фіскальний інструментарій бюджетної політики розвитку регіонів України

З початку широкомасштабного російського вторгнення на територію нашої держави фіскальні умови трансформувалися декілька разів, що здійснило вплив на бюджетній спроможності територіальних громад, а також відобразилося на бізнес-кліматі на певних територіях. Так, був прийнятий Закон України Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни [49], що значно послабив вимоги до бізнесу відносно перевірок та ліцензій, а також визначив особливості подання звітності на період дії воєнного стану. Водночас, було передбачено спрощену систему оподаткування для суб'єктів великого бізнесу, скасування акцизів на пальне і зменшення ПДВ, звільнення підприємців від сплати єдиного соціального внеску тощо.

Втім, більшість зазначених вище рішень ухвалювались до кінця воєнного стану, але припинили дію ще в 2022 році. Законом України від 30.06.2023 № 3219-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану», було відновлено «довоєнний» режим оподаткування для платників податків, які перейшли із загального режиму оподаткування (наприклад, сплати ПДФО, податку на прибуток, ПДВ) на сплату єдиного податку. Було відновлено використання реєстраторів розрахункових операцій в торговельних точках, включаючи відновлення відповідальності за здійснені порушення; водночас, скасовано мораторій на податкові перевірки для обмеженого кола платників податків. Починаючи з грудня 2023 року були

відновлено податкові перевірки для бізнесу, чим повернута фіскальна модель взаємодії платників податків і державних органів у «довоєнний стан». Сьогодні визначені пільги щодо сплати окремих податків, а також інших обов'язкових платежів залишаються тільки на територіях активних бойових дій, тимчасово окупованих та щодо знищеного та пошкодженого майна.

Внаслідок невизначеності щодо фінансування від міжнародних партнерів, впродовж 2024 році на оборонні цілі оборони спрямовуються кошти дорожнього фонду, а також податок на доходи фізичних осіб із грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, отриманих військовослужбовцями і особами рядового та начальницького складу, який сплачується податковими агентами. Зазначене, в свою чергу, призводить до зменшення обсягу цільового фінансування об'єктів інфраструктури і зниження фінансових можливостей територій. Надзвичайно вразливими до подібного перерозподілу ресурсів є прифронтові громади, які мають значні пошкодження і спостерігається зниження ділової активності суб'єктів реального сектору. Сьогодні для прифронтових громад фактично недоступними є ресурси Фонду ліквідації наслідків збройної агресії, а також цільові кредити на відновлення інфраструктури внаслідок невідповідності безпековим критеріям.

Отже, в умовах складної соціально-економічної і фіскальної ситуації, яку маємо в сучасних умовах, спроможність фінансування потреб регіонального розвитку набагато більше залежить від ритмічності і повноти акумулювання власних доходів місцевих бюджетів, ніж до широкомасштабної військової агресії.

Військові дії і тимчасова окупація певних територій призвели до суттєвого спаду ділової активності в реальному секторі і до погіршення платоспроможності платників податків. Водночас, погіршилась платіжна дисципліна (особливо в сегменті майнового оподаткування) внаслідок вимушеної міграції та зниження рівня платоспроможності платників податків.

На початок жовтня 2023 року сума податкового боргу без врахування митних платежів становила 135,6 млрд. грн. або близько 10 % загального обсягу податкових надходжень зведеного бюджету України на 2023 рік; загалом, з початку широкомасштабного вторгнення податковий борг збільшився майже на 30 млрд. грн. [52].

Із загальної кількості боржників (3,6 млн. осіб) переважну більшість складають фізичні особи, які не є суб'єктами господарювання (2,4 млн. осіб, або 67 %). Питома вага підприємств-боржників за податками є незначною (4,7 %), втім, їх заборгованість складає більше 90 % загального обсягу податкового боргу. Державна податкова служба оцінює втрати від податкових пільг в 2022 році в сумі 76,33 млрд. грн., в першому півріччі 2023 року – 57,5 млрд. грн. Найбільший обсяг грошових коштів, що залишається у суб'єктів бізнесу внаслідок надання податкових пільг, припадає на ПДВ.

Таблиця 3.1

Динаміка надходжень до місцевих бюджетів за 2021-2023 рр., млн. грн.

Показники	11 міс. 2021	2021	11 міс. 2022	2022	11 міс. 2023
Загальні надходження	495,01	580,70	493,69	555,10	602,18
Всього податки	312,69	346,71	350,58	393,46	400,70
В т.ч. ПДФО	187,49	212,23	238,99	272,25	264,61
В т.ч. «військовий» ПДФО	11,91	13,35	72,49	83,63	78,45

Джерело: сформовано на основі [21].

Статистичні дані демонструють зменшення ділової активності і наявність структурних дисбалансів в реальному секторі економіки. Зазначене відповідним чином відображається на динаміці і структурі власних доходів місцевих бюджетів. В цілому, на основі даних порталу «Державний веб-портал бюджету для громадян», 2022 рік став «провальним» для місцевих бюджетів в частині надходження податків на майно (85 % надходжень від показника 2021 року) та акцизів (73 %); до того ж, в 2023 році суттєво зменшилися

надходження від ренти – за 11 місяців 2023 року вони становили 71 % від показника відповідного періоду 2022 року і 83 % – від показника 2021 року.

Як зазначає Шулик В.О., «місцева влада має обмежені можливості адміністрування податків та зборів через відсутність повноважень та фахівців, слабку взаємодію із фіскальними органами, недоступність інформації про податкові зобов'язання та неможливість застосування заходів впливу на місцевому рівні через складну процедуру або недостатні повноваження. Першочергово це стосується бюджетоутворюючих податків, таких як ПДФО, акцизний податок, та єдиний податок для платників III і IV групи. Ставки таких податків визначені Податковим кодексом України. Повноваження місцевих органів влади наразі зводяться до встановлення ставок окремих місцевих податків (єдиний податок для платників I та II груп; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, податок на землю, оренда туристичний збір) у визначених законодавством діапазонах мінімальних/максимальних значень, а також повноваження зі встановлення пільг» [68].

Незважаючи на те, що, у відповідності до реформи децентралізації, місцева влада одержала повноваження щодо розвитку місцевої економіки, утримання інфраструктури і соціальної сфери; на даний час органи місцевого самоврядування не мають достатнього рівня операційної самостійності в процесі визначення фіскальної політики на муніципальному рівні, використання фінансових ресурсів місцевого бюджету. В 2022 році практично всі некритичні капітальні видатки розвитку громад були профінансовані за залишковим принципом або ж зовсім не фінансувались внаслідок обмежень Постанови Кабінету Міністрів України № 590 від 9 червня 2021 року [48].

Ситуація зі здійсненням видатків трохи пом'якшилася в березні 2023 року, коли уряд схвалив зміни до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану та був дещо розширений перелік пріоритетних видатків, які

здійснюються з місцевих бюджетів. Втім, на рахунках місцевих бюджетів під час війни був акумульований суттєвий обсяг фінансових ресурсів (рис. 3.1), які місцеві органи влади не змогли належним чином використовувати з метою підтримки місцевого бізнесу або на цілі утримання і розвитку інфраструктури.

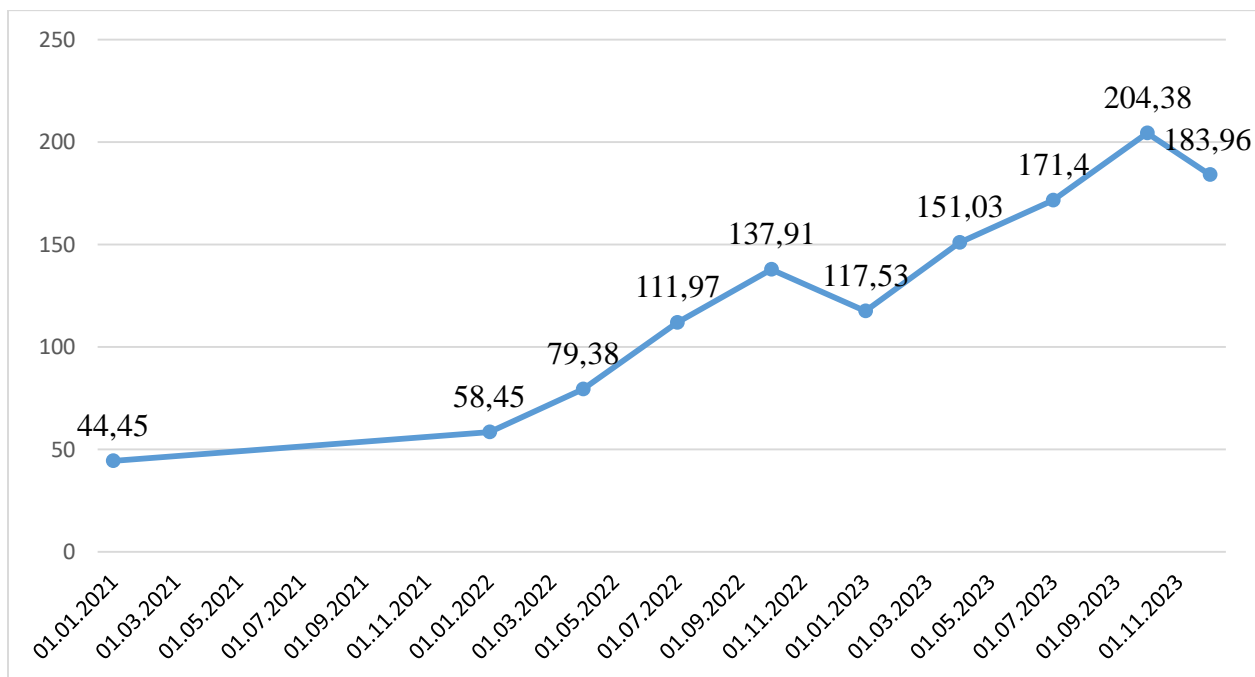

Рис. 3.1 Динаміка залишків коштів місцевих бюджетів на рахунках Державної казначейської служби України за 2021 – 2023 рр., млрд. грн.

Джерело: сформовано автором на основі [21].

На даний час все ще спостерігається диспаритет щодо можливостей здійснення видатків власних коштів місцевих бюджетів на проекти розвитку і цільових ресурсів, які були залучені від донорів, кредиторів, а також державного бюджету внаслідок міжбюджетних трансфертів тощо. В сучасних умовах існування певних обмежень щодо управління власними ресурсами місцевих бюджетів для органів місцевої влади значно зменшується мотивація для ефективного наповнення місцевих бюджетів за рахунок надходжень податкового характеру.

Додатковою проблемою в процесі забезпечення бюджетної стабільності виступають суттєві витрати на погашення і обслуговування боргу внаслідок

недосягнення суттєвих результатів щодо його реструктуризації. За інформацією Міністерства фінансів України, планові платежі для погашення зовнішнього та внутрішнього державного боргу в 2024 році за діючими угодами становлять еквівалент 564,13 млрд. грн., витрати на його обслуговування – 454,64 млрд. грн. Втім, починаючи з 2025 року, обсяг даних платежів має поступово знижуватися і за період 2025–2030 роки має становити загалом еквівалент 3,1 трлн. грн.; 25% зазначених платежів припаде на 2025 рік. В умовах продовження бойових дій і суттєвої потреби щодо фінансування видатків, пов'язаних із відновленням інфраструктури, відволікання доволі великого обсягу бюджетних ресурсів на погашення та обслуговування державного боргу буде потребувати компенсаторів у вигляді збільшення бази наповнення бюджету або ж альтернативного фінансування чи рефінансування заборгованості.

Потрібно відмітити, що зобов'язання перед міжнародними партнерами є першочерговими в процесі формування фіскальної політики. В листопаді 2023 року Україна і Міжнародний валютний фонд (МВФ) ухвалили домовленості на рівні персоналу (staff-level agreement) щодо другого перегляду механізму розширеного фінансування (EFF), а в грудні 2023 року був оновлений Меморандум із МВФ [36].

Серед головних структурних векторів було визначено оцінювання ефективності податкових пільг, включаючи їх вартість для бюджету (граничний термін – липень 2024 року), формування комплексу заходів щодо мобілізації податкових і неподаткових надходжень з метою забезпечення їх приросту щонайменше на 0,5 % ВВП (граничний термін – лютий 2024 року), схвалення Національної стратегії доходів (грудень 2023 року). В цілому, в контексті фіскальних зобов'язань перед МВФ уряд планує зосередитися на низці категорій податків – збільшити податкову базу, починаючи з оподаткування праці, прибутку підприємств, а також акцизів.

Дорожньою картою трансформації національного фіскального законодавства виступає Національна стратегія доходів до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1218-р від 27 грудня 2023 р. [52]. Цим документом визначено основні напрями реформування національної податкової і митної системи з метою задоволення фіскальних потреб на середньострокову перспективу. У вступі визначено ситуацію в національній економічній системі в умовах воєнного стану, викликаного збройною агресією, а також наслідки для державного бюджету, вплив на обсяг державного боргу, розмір видатків на оборону і податкові надходження. Головні вектори реформ містять п'ять розділів, які враховують різні аспекти податкової і митної політики, такі як: оподаткування доходів громадян, оподаткування прибутку суб'єктів підприємництва, оподаткування споживання, оподаткування природних ресурсів і екологічне оподаткування, а також питання митного адміністрування тощо. Заключні положення визначають гнучкість і адаптивність стратегії до змінних умов, а також описують загальний напрямок реформ, який може бути відкорегований через комплекс певних заходів. Документ передбачає трансформацію системи фіскальних відносин, зокрема, зростання рівня інформованості фіскальних органів щодо активів та доходів потенційних платників податків через доступ до банківської інформації та державних реєстрів; прийняття прогресивної шкали оподаткування доходів громадян, модернізацію спрощеної системи оподаткування на основі поступового збільшення фіскального навантаження, перегляд і поступове скасування певного переліку податкових пільг (у т.ч. із податку на прибуток юридичних осіб). Також, місцеві органи влади мають одержати додаткові повноваження щодо адміністрування податків та зборів. Більшість заходів в рамках стратегії передбачає збільшення фіскального тиску на платників податків і потребує внесення досить значних змін в діючий нормативно-правовий простір.

3.2. Використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку

Розглядаючи інструментарій забезпечення бюджетної політики регіонального розвитку, потрібно з'ясувати також можливості використання зарубіжного досвіду ефективної бюджетної політики регіонального розвитку.

Окремі аспекти, пов'язані із конкурентним розвитком територій, розглядаються в Угоді про асоціацію України та держав Європейського союзу, зокрема, у статті 466 зазначено, що «сторони сприяють взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвиток відсталих територій та на територіальному співробітництву, при цьому створюючи канали зв'язку та активізуючи обмін інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства» [64].

В сучасних умовах регіональна політика Європейського Союзу націлена на реалізацію трьох взаємопов'язаних цілей, а саме: досягнення економічного наближення держав і регіонів, які характеризуються більш низьким рівнем економічного розвитку у порівнянні із країнами-лідерами; розвиток конкурентоспроможності регіонів не лише у порівнянні з європейськими регіонами, а і в цілому на світовому ринку; забезпечення зайнятості населення.

Основне місце в реалізації зазначених цілей займає фінансова складова. Зокрема, існують три головні джерела фінансування, що були визначені в різні часи впродовж розвитку Європейського Союзу: Фонд європейського регіонального розвитку (European Regional Development Fund, ERDF) зосереджений, здебільшого, на ініціативах, які пов'язані з економічним зростанням, підвищенням рівня зайнятості та конкурентоспроможності, включаючи інвестиції в розвиток інфраструктури; Фонд наближення

зосереджений на транспортній і екологічній інфраструктурі, включаючи розвиток відновлювальних джерел енергії; фінансування в рамках Європейського соціального фонду націлене на інвестиції в розвиток людського капіталу в сфері освіти та професійної підготовки.

На основі дослідження науково-практичних підходів, які використовуються в країнах ЄС в сфері розвитку конкурентоспроможності територій, Надточій І.І. виокремлює наступні принципи нової Європейської регіональної політики [41]:

1) унікальність територій може виступати головним джерелом економічного розвитку, тобто абсолютно всі території мають певні стартові можливості для створення конкурентних переваг у певній сфері діяльності;

2) орієнтація на ендогенні активи, тобто максимально ефективно використання місцевих ресурсів з метою формування конкурентних переваг;

3) пріоритетність державної підтримки можливостей регіонального розвитку на протидію нейтралізації застарілих проблем;

4) довгострокове планування сталого розвитку територій, пріоритетність збалансованого розвитку перед економічним зростанням;

5) активне залучення місцевих органів влади, громадськості і суб'єктів бізнесу до процесів планування розвитку територій та створення конкурентних стратегій;

6) активізація «м'яких» чинників ендогенного розвитку, зокрема, інноваційних можливостей бізнесу, компетенцій, мережових зв'язків, гнучких бізнес-процесів, а також інформаційних технологій;

7) інноваційні підходи до оцінювання конкурентоспроможності з розширенням спектру якісних індикаторів та перенесення акцентів з виключно економічного зростання до забезпечення умов для людського розвитку і збереження природних екосистем.

Враховуючи сучасні загрози, з якими стикнулася наша держава, суттєво збільшується потреба в розширенні повноважень органів місцевого

самоврядування в сфері ухвалення дієвих управлінських рішень, зокрема, і тих, які приймаються в контексті забезпечення фінансування регіонального розвитку. Зазначене зумовлює необхідність формування альтернативних механізмів наповнення місцевих бюджетів, пошуку додаткових джерел їх фінансування, а також конкретного з'ясування пріоритетних векторів використання бюджетних ресурсів.

З метою побудови ефективної системи акумулювання ресурсів в рамках місцевих бюджетів, розвитку чітких і транспарентних міжбюджетних відносин та попередження прийняття нераціональних управлінських рішень у цій сфері, актуальним завданням є дослідження і аналіз позитивного світового досвіду щодо його подальшої імплементації у вітчизняній практиці.

На думку Данилишина Б. М. «у розвинених державах чітко простежується тенденція до посилення ролі місцевих бюджетів, які трансформуються у все більш вагомий складову національних фінансових систем за рахунок: делегування органам місцевого самоврядування розширених повноважень у сфері регулювання соціально-економічних процесів на регіональному рівні; вирівнювання за допомогою місцевих бюджетів диспропорцій у розвитку економічної та соціальної інфраструктури різних територій; стимулювання, активізації та розширення економічних можливостей на місцевому рівні» [15].

Досліджуючи сучасний стан та досвід країн Європейського Союзу, в контексті місцевого оподаткування, Дема Д. І., Шубенко І. А. і Давидчук С. М. зазначають, що «в таких розвинених країнах Європи, як Австрія, Швеція, Іспанія та Швейцарія, місцеві бюджети характеризуються значною фінансовою автономією, що свідчить про володіння широкими повноваженнями органів місцевого самоврядування цих держав щодо самостійного формування та розподілу бюджетних коштів, здійснення витрат без суттєвого впливу центрального бюджету. При цьому характерною у цих країнах є значна диференціація рівня фінансової автономії місцевих бюджетів:

від 98% до 70%. Даний показник значно вищий, ніж у Франції, Фінляндії та Бельгії, де рівень фінансової автономії місцевих бюджетів варіюється від 70% до 55%. Чітко простежується децентралізація системи надання соціально-економічних послуг у Великій Британії, Нідерландах, Португалії, Швеції та Норвегії, де більшість з них фінансуються з місцевих бюджетів та надаються на рівні муніципалітетів. Світова практика засвідчує, що саме податки відіграють істотне значення при формуванні бюджетів. Адже вони слугують не лише джерелом надходжень для фінансування державних видатків, але й інструментом перерозподілу національного доходу, на основі якого формується фінансова база функціонування місцевих бюджетів. Важливу роль у системі місцевого оподаткування зарубіжних країн відіграють податки на майно, які забезпечують стабільні надходження до місцевих бюджетів; а також місцеві податки на прибуток та промислові податки, податки на професійну діяльність та інші місцеві податки, які дають змогу місцевим органам влади реалізовувати власну політику та стимулювати розвиток певних сфер діяльності» [19].

Потрібно зазначити, що суттєва роль у формуванні дохідної частини бюджетів європейських країн відведена майновому оподаткуванню. В більшості європейських держав його запровадження носить обов'язковий характер, оскільки саме майно розглядається в якості однієї з найважливіших баз оподаткування. Зокрема, в скандинавських країнах (Швеція, Норвегія) з метою забезпечення гарантій фінансової стабільності наповнення місцевих бюджетів, переважну питому вагу становить пряме місцеве оподаткування. У Франції до системи оподаткування нерухомості входить декілька видів податків, такі як, податок на нерухомість або податок на житло, ставки яких диференційовані залежно від регіону або типу нерухомості. Втім, незважаючи на фундаментальну бюджетоутворюючу роль майнового оподаткування у створенні дохідної бази місцевих бюджетів, надзвичайно актуальними в частині стягнення відповідних податків і адміністрування постають проблеми,

які стосуються здійснення справедливої оцінки майна, а також відсутністю безпосереднього зв'язку між ціною майна і розміром доходів власника.

«Формування доходів місцевих бюджетів у країнах Європи ґрунтується не лише на податкових джерелах надходжень, але й на інших неподаткових доходах, які включають адміністративні штрафи, збори, доходи від комерційної діяльності та муніципальної власності, а також доходи від надання платних послуг тощо. У таких країнах, як Данія, Франція та Іспанія, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної та супутньої торгівлі, надходження від штрафів і санкцій становлять понад 60% загальних неподаткових надходжень місцевих бюджетів. Цей показник трохи нижчий у Великобританії, де він становить понад 40%, і значно нижчий у Швеції (трохи більше 10%)» [19].

В державах Північної Європи місцеві органи влади суттєву увагу приділяють акумуляції власних податків, і це вважається істотним компонентом фінансування власних повноважень і надання суспільних послуг громадянам. Водночас, окреслений підхід базований на таких принципах, як: автономії і відповідальності (сприяє наданню місцевим органам влади більшої автономії в ухваленні рішень щодо використання коштів); ефективності (з метою забезпечення більшої ефективності у використанні коштів, мобілізованих за рахунок місцевого оподаткування; підзвітності (означає звітування органів місцевої влади перед своїми виборцями щодо мобілізації власних дохідних джерел).

Водночас, у північноєвропейських країнах система оподаткування доходів фізичних осіб заснована на дворівневій моделі, в якій поєднуються державні і місцеві компоненти. Законодавство зазначених держав регламентує використання податку на доходи фізичних осіб у складі місцевого оподаткування. Зазначена система вважається ефективним інструментом забезпечення фінансування як загальнодержавних, так і місцевих потреб громадян.

Система акумуляції ресурсів місцевих бюджетів у Франції основана на диверсифікованому підході, в межах якого майже 50% доходів мобілізуються за рахунок власних податків, що згруповані на наступні основні категорії: податки на нерухомість, податки із підприємницької діяльності, податки на певні товари і послуги, а також акцизи на визначені товари. Однією з характерних ознак даної системи оподаткування виступає спільне використання бази оподаткування центральним і місцевим рівнями влади, що свідчить на користь наявності можливостей застосування до однакової бази оподаткування, податків, що стягуються на центральному рівні, так і органами місцевого самоврядування. У Франції система акумуляції місцевих податків для фінансування місцевих потреб характеризується децентралізованою структурою, в межах якої відбувається розподіл відповідальності між центральними і місцевими органами влади.

«Система місцевого самоврядування в Німеччині ґрунтується на дотриманні принципу субсидіарності, який передбачає виконання завдань на рівні, максимально наближеному до споживача суспільних благ та послуг. місцеві органи влади мають значну автономію у вирішенні питань, пов'язаних з наданням послуг та управлінням на своїй території. Фінансова незалежність місцевого самоврядування в даній країні частково ґрунтується на праві муніципальних органів влади: встановлювати власні ставки податку на нерухомість, який є одним з основних джерел доходів для місцевих бюджетів; та встановлювати власні ставки промислового податку, який сплачується підприємствами, які ведуть свою діяльність на території муніципалітету. Основними дохідними джерелами бюджетів земель, що складають лівову частку власних податкових надходжень та надходять у повному обсязі є: податок на нерухомість, податок на спадщину, податок на купівлю земельної ділянки, акцизний збір з пива, податок на проведення лотерей, ставок та азартних ігор» [15].

«Незважаючи на суттєві відмінності у рівнях доходів та витрат, джерела формування доходів місцевого самоврядування в усіх провінціях Канади практично однакові. Зокрема до них відносять: муніципальні податки (податок на нерухомість, податок на підприємництво та інші місцеві податки), міждержавні трансферти, плата за послуги (плата за такі послуги, як вивезення сміття, водопостачання та каналізація), інші джерела доходу (доходи від інвестицій, штрафи та плата за користування комунальними послугами). Істотну роль у наповненні бюджетів муніципальних утворень відіграють податки на нерухомість та інші податки, пов'язані з майном, які становлять близько половини 50% всіх власних доходів муніципалітетів. Податок на майно в Канаді стягується з власників землі, будівель та споруд. У деяких провінціях він також поширюється на верстати та інше обладнання, що належить до цього майна» [8].

Фінансування місцевого самоврядування майже всіх штатів Сполучених Штатів Америки відбувається за рахунок таких головних податкових інструментів, як податок на майно, податки на доходи, податки з продаж тощо. Додатковими доходними джерелами для місцевого самоврядування в США виступають збори за використання визначених громадських послуг. Зазначені збори визначають диверсифікацію джерел фінансування і допомагають акумулювати кошти, які необхідні для виконання місцевих зобов'язань. Податок на майно виступає потужним джерелом доходів для місцевого самоврядування США, що базується на ринковій вартості нерухомості, яка знаходиться на території певного муніципального району. Ставки податку на майно зазвичай встановлюються у відсотках до ринкової вартості та можуть суттєво відрізнитися залежно від штату, муніципалітету або ж виду нерухомого майна.

Отже, підґрунтям формування місцевих бюджетів в розвинених державах виступає принцип децентралізації, який дозволяє більш ефективно задовольнити потреби місцевих громад і забезпечувати більш раціональне

використання бюджетних ресурсів. Завдяки розвитку децентралізаційних процесів місцеві бюджети перетворюються на потужний інструмент для стимулювання регіонального розвитку, реалізації соціальних програм та вирішення економічних проблем.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи викладене в третьому розділі кваліфікаційної роботи вважаємо за необхідне зазначити наступне. На даний час беззаперечним є той факт, що впродовж війни регіональний розвиток сильно потерпає не тільки від військових дій, а і від вимушених трансформацій фіскальних правил, а також внаслідок зміни пріоритетних напрямів фінансування державних та місцевих видатків.

Запроваджуючи або скасовуючи фіскальні пільги для певних категорій платників податків або ж застосовуючи лімітування бюджетних видатків на військовий час, потрібно враховувати дуже високий рівень чутливості місцевих бюджетів до подібних факторів порівняно з державним бюджетом внаслідок недостатності фінансових компенсаторів на муніципальному рівні.

Внаслідок значних фіскальних ризиків для бюджету, дотримання сталості фінансування муніципальних соціально-економічних програм опинилося під загрозою. Особливо зазначена проблематика суттєва для «прифронтових» територій, бізнес яких користується встановленими законом пільгами щодо сплати певних податків, а можливості отримання трансфертів та коштів цільових фондів дещо обмежені умовами використання подібних ресурсів.

Водночас, оцінюючи погоджені з міжнародними партнерами владні ініціативи щодо збільшення бюджетної автономності, доводиться передбачати прогнозоване зростання фіскального тиску на платників податків.

Втім, подібні пропозиції потребують концептуальних трансформацій законодавчої бази, а також вимагають належних обґрунтувань з точки зору інвестиційного клімату і потенціалу розвитку економіки.

Будь-які податкові ініціативи повинні забезпечувати справедливий баланс між пріоритетами фінансування державних видатків, потребами регіонального розвитку і спроможністю платників податків.

В свою чергу, сучасний період соціально-економічних і адміністративно-управлінських трансформацій потребують ґрунтовної модернізації регіональної політики і створення сприятливих умов для конкурентного розвитку територій, подолання міжтериторіальних диспропорцій, зокрема, і в аспектах соціально-економічного зростання.

В даному аспекті доцільним є дослідження зарубіжного, зокрема, європейського досвіду щодо розвитку регіонів і досягнення їх конкурентоспроможності. Актуальність вивчення європейського досвіду в сфері забезпечення конкурентного розвитку територій обумовлюється також задекларованими євроінтеграційними прагненнями України.

За результатами дослідження інструментів реалізації європейської регіональної політики в контексті розвитку територій можна дійти висновку, що за своєю сутністю вона включає перш за все характеристики інвестиційної політики, з огляду на те, що передбачає наявність механізмів акумулювання і перерозподілу фінансових ресурсів між певними регіонами і окремими територіями в рамках з'ясування цілей та реалізації програм, які націлені на створення робочих місць, забезпечення сталого ендогенного зростання територій на основі збереження навколишнього природного середовища.

З огляду на досвід розвинених світових країн, в Україні абсолютно доцільним виступає подальший курс на продовження розпочатої реформи бюджетної децентралізації.

Зазначене дозволить зміцнити роль місцевих бюджетів і передати органам місцевого самоврядування потрібний ресурсний потенціал для їх

ефективного функціонування, а також сприятиме повному врахуванню потреб місцевих громад і більш ефективному використанню коштів місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

Спирають на результати дослідження, викладені в трьох розділах кваліфікаційної роботи магістра, маємо можливість сформулювати наступні висновки. Створенню ефективної системи фінансового забезпечення окремих територій країни належить основоположна роль в процесі забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, зростанню рівня задоволення інтересів громадськості в різноманітних напрямках життєдіяльності громад, наданні доступних і високоякісних публічних послуг населенню, а також досягненню узгодження між державними інтересами та потребами розвитку територіальних громад.

Збільшення фінансового забезпечення регіонального розвитку має бути реалізовано на підставі проведення теоретичних розробок і втілення в життя комплексу заходів практичного характеру. Зазначене має створити підґрунтя для оптимального залучення і застосування науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих та трудових регіональних ресурсів, сприятиме їх активному поступу в тяжких і динамічних умовах сьогодення.

Дослідження теоретичних засад економічної безпеки регіону дозволило дійти висновку, що стратегічні настанови в контексті врегулювання економічної безпеки України на регіональному рівні представляють собою комплекс заходів щодо досягнення сталого регіонального економічного розвитку, зниження рівня міжрегіональної диференціації, організація результативної державної політики з метою контролю економічної безпеки регіонів, переваги використання економічних методів безпеки, регулювання і децентралізації ресурсів тощо. В цілому забезпечення соціально-економічної безпеки регіону потрібно здійснювати через концентрацію достатнього обсягу фінансових ресурсів на муніципальному рівні, для того аби місцеві органи влади мали потужну фінансову базу для реалізації власних і делегованих повноважень відповідно до законодавства України. За допомогою

домогосподарств створюються грошові фонди, що не лише забезпечують розв'язання загальних завдань та фінансове підґрунтя для їх реалізації місцевими органами влади, а і виступають базою створення належного рівня регіональної соціально-економічної безпеки. Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що рівень соціально-економічної безпеки регіону в найбільш загальному вигляді пов'язаний із обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для його підтримки і розвитку (особливо для суспільного розвитку). На основі врахування визначених принципів, потрібно чітко визначити пріоритетні сфери соціально-економічної безпеки регіонів, необхідність розвитку яких залежить від рівня ризику кризових економічних ситуацій та визначається на підставі моніторингових досліджень.

На основі результатів здійсненого аналізу державної фінансової політики щодо формування місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану було з'ясовано, що активна фаза процесу фінансової децентралізації місцевих громад, розпочата в 2014 році, триває досі. Реформування призвело до повного оновлення законодавчо-правової бази щодо бюджетної політики, були досягнуті кращі показники місцевих бюджетів, запущений механізм стимулювання місцевих громад щодо наповнення і раціонального використання бюджетних ресурсів.

Регіональні аспекти дослідження сталого розвитку держави виступають актуальним напрямом в будь-який час, особливо під час війни. Регіони, що мають потужний потенціал, виступають драйвером соціально-економічного розвитку держави за часів проведення реформ; водночас, ще більше актуалізується роль певних регіонів в контексті збереження сталості розвитку країни під час війни і в період повоєнного відновлення. Зазначена проблема є вкрай актуальною через те, що по-перше, державам, які потерпають від збройної агресії, потрібно захистити економіку на відносно безпечних територіях з метою підвищення обороноздатності країни; по-друге, різні території і під час війни, і в період повоєнної відбудови виконують різні

завдання, а це вимагає використання різних підходів до оперативного і стратегічного бюджетного менеджменту.

Вплив війни на нашу країну має різні виміри і прояви, і водночас, значні відмінності в розрізі регіонів. Війна призвела до великих втрат на тих територіях, що до початку війни характеризувалися найкращим рівнем модернізаційного потенціалу. Аналіз впливу війни за 2022 рік продемонстрував суттєві ресурсні втрати, зменшення ділової активності в усіх проявах. Більшість соціальних, економічних і екологічних наслідків будуть здійснювати довготривалий негативний вплив на подальший регіональний розвиток. Тому подальших ґрунтовних досліджень потребують питання розробки стратегії повоєнної відбудови на варіативній основі у відповідності до тих умов, які будуть існувати на момент завершення війни.

Проведене оцінювання останніх фіскальних ініціатив в контексті бюджетної політики розвитку регіонів свідчить про намагання держави забезпечити розумний баланс між обсягом і джерелами податкових надходжень, ефективним розподілом бюджетних ресурсів і збереженням потрібного рівня ділової активності в умовах війни або ж повоєнної відбудови. В той же час бюджетна політика розвитку регіонів має спиратися на аналіз стану та доступності альтернативних інструментів фінансування бюджетних видатків, а також на оцінювання впливу запроваджених фіскальних ініціатив на суб'єктів бізнесу і громадян.

Тому, в сучасних складних умовах з'ясування пріоритетних напрямів бюджетної політики забезпечення розвитку регіонів в Україні є комплексним та проблемним питанням, вирішення якого потребує використання системного підходу, організації ефективної координації зусиль всіх учасників бюджетного процесу на місцевому рівні.

Вважаємо за доцільне продовжити наукові пошуки із окресленої наукової проблематики, враховуючи мінливість макроекономічного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Росія заплатить» / damaged.in.ua. Проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні витрати України від війни з Росією. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Акімова Л. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. с. 54 – 57
3. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. URL: <https://decentralization.ua/news/17747> (дата звернення 15.07.2024)
4. Богуславська С.І. і Вельган О.В. Державна фінансова політика щодо місцевих бюджетів в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2024. №1. с.116-124
5. Бондаревська О.М. Економічна безпека регіонів у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 1. С. 54—57.
6. Булгакова С.О., Колодій О.Т., Єрмошенко Л.В. та ін. Формування і функціонування бюджетної системи України: монографія / за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: Книга. 2003. 344 с.
7. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України. Монографія: Київ, Знання України, 2012. 347 с.
8. Бурлій Є. Зарубіжний досвід формування місцевих бюджетів. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів: Збірник матеріалів XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених, м. Тернопіль, ЗУНУ, 24 травня 2024 р. Т. 1.* с.137-140
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 14.01.2024)

10. Василик О. Д. Бюджетна система України: підручник. Київ: Центр навчальної літератури. 2004. 544 с.
11. Гармідер Л.Д. Соціально-економічний розвиток: регіональний аспект. *Review of transport economics and management*. 2023. №10 (26) URL: <http://pte.diit.edu.ua/article/view/300144/293133> (дата звернення 15.02.2024)
12. Гарькава В.Ф. Економічна безпека регіонів України. *Економіка України*. 2022. №2 (723). с.37-49
13. Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. Монографія: Харків, ІНЖЕК, 2006. 240 с.
14. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 15.01.2024)
15. Данилишин Б. М. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3 (дата звернення 07.10.2024)
16. Дем'янишин В. Бюджетна політика держави: концептуальні засади, ефективність, розвиток стратегії і тактики. *Вісник ТНЕУ*. 2011. Вип. 2. С. 7–20.
17. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетної політики. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 1 (10). С. 19–34.
18. Дем'янишин В. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму. *Вісник ТНЕУ*. 2011. № 2. С. 7–20
19. Дема Д. І., Шубенко І. А., Давидчук С. М. Місцеве оподаткування: сучасний стан та досвід країн Європейського Союзу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2023. №28. С. 69-76.

20. Денисов О.Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=996>
21. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 18.07.2024)
22. Дедушев І.В. Бюджетна політика: поняття та завдання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. №77. с.37-41
23. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів за січень – грудень 2019-2023 рр. Офіційний вебсайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (дата звернення 27.07.2024 р.)
24. Довідник №112/1 податкових пільг, що є втратами доходів бюджету станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1121912-23#Text> (дата звернення: 10.08.2024)
25. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. ; за заг. ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ. Т. 1. 2005. 616 с.
26. Єфименко Т. І. Управління державними фінансами в період воєнного стану та повоєнної відбудови України: науковий супровід трансформацій. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 7-25.
27. Засади формування бюджетної політики держави: наук. монографія / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, І.О. Плужніков та ін.; за наук. редакцією д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. Київ: НАУ. 2003. 284 с.
28. Іванова Н.С. Оцінка рейтингу видів економічної діяльності методом таксономічного аналізу. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5324>
29. Інформація про фіскальні ризики (включаючи умовні зобов'язання та квазіфіскальні операції) та їх вплив на показники державного бюджету

- у 2024 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/FR__2024.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
30. Касич А. О. Ресурсне забезпечення модернізаційних процесів в Україні: регіональний аспект. *Бізнес-Інформ*. 2016. №2. С. 138-143
 31. Касич А.О. Аналіз соціально-економічних наслідків війни та потенціалу відновлення регіонів України. *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки)*. 2023. №5. с.55-59
 32. Касич А.О., Литвиненко Я.О., Мельничук П.С. Альтернативна енергетика: світовий та вітчизняний досвід. Наукові записки. Серія „Економіка”: збір. наук. праць. Острог: Видавництво національного університету „Острозька академія”, 2013. Вип. 23. С. 43–47
 33. Качний О.С. Теоретико-методологічні засади державного управління соціально-економічним розвитком регіонів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 21. с.66-68
 34. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1779> (дата звернення 15.03.2024)
 35. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика: навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисц. Київ: КНЕУ. 2002. 256 с.
 36. Лист про наміри та Меморандум про економічну та фінансову політику. 01 грудня 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/RHptHRqpHFNrypm> (дата звернення: 18.09.2024).
 37. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія. Київ: ДННУ АФУ. 2009. 600 с.
 38. Мазур А.Г., Салтан М.П. Розвиток соціально-економічного потенціалу: регіональний аспект. Вінниця. LLC «Planer». 2012

39. Матеріали до презентації ДСРР, 19.12. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1nW79UVTRsAmMytNLCHLwIgLakvqa_q?hl=ru (дата звернення: 10.08.2024).
40. Машлій Г.Б., Мосій О.Б., Галушак О.Я., Галушак М.П. Теоретичні та практичні аспекти фінансового забезпечення регіонального розвитку. *Економічний простір*. 2024. №190. с.335-339
41. Надточій І.І. Зарубіжний досвід управління конкурентним розвитком територій. *Стратегічні пріоритети розвитку соціально-економічних систем у контексті сучасного наукового виміру: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, 27 жовтня 2023 р)*. Полтава: Видавництво ПП «Астроя». 2023. с.126-128
42. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 15.07.2024)
43. Офіційний сайт Державної служби статистики URL:<https://www.ukrstat.gov.ua/> дата звернення 15.08.2024
44. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”. 2005. 642 с.
45. Показники державного бюджету на 2025–2026 роки. Дані Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Показники_ДБУ_2025_2026.pdf (дата звернення 25.07.2024).
46. Преображенська О.С. Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 241—248. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-4_0-pages-241_248.pdf
47. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-

- промислового комплексу України : Закон України від 08 листопада 2023 року № 3428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-IX#Text> (дата звернення: 10.07.2024)
48. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 590 від 9 червня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.09.2024)
49. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення 15.09.2024)
50. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.04.2024)
51. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025—2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 №251. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-biudzhetnoi-deklaratsii-na-20252027-roku-a751> (дата звернення 14.08.2024)
52. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження КМУ від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення: 18.09.2024).
53. Публічний звіт Голови Державної казначейської служби України Тетяни Слюз про підсумки діяльності Казначейства за 2023 – 2019 рр. URL: <https://www.treasury.gov.ua/dlya-gromadskosti/publicnainformaciya/publichni-zviti> (дата звернення 18.07.2024 р.)

54. Пугачевська К.Й. Регіональний розвиток як чинник формування конкурентоспроможності економіки регіону. Інновації та стійкість. 2023. №3. с.63-68
55. Савастєєва О.М. Аналіз сучасного стану фінансування регіонального розвитку (на прикладі Одеської області). *Бізнес-Інформ*. 2020. №1(504). С.317-324
56. Савастєєва О.М. Модель забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. №1(69). Частина 2. с.47-53
57. Савастєєва О.М. Стратегічні вектори бюджетної політики на місцевому рівні в умовах фінансової децентралізації. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. С.143-151.
58. Савастєєва О.М. Фінансово – економічна безпека в контексті захисту національних інтересів у фінансовій сфері. *Управління системою фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів функціонування* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Миколаїв; 16-18 листопада 2022 р. Миколаїв : МНАУ, 2022. с.106-107
59. Савастєєва О.М., Мельник А.С. Фінансова децентралізація – передумова ефективного місцевого самоврядування. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи*: Збірник матеріалів IV Міжнародної науково - практичної конференції (16-17 травня 2017 р.). Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. 2017. с. 201-203
60. Світлична Д.О. Регіон – цілісна природно-соціально-економічна система. *Вісник Одеського національного університету*. 2016. №1. с.142-152
61. Словник сучасної економічної теорії Макмілана. / За ред. Девіда І. Пирса; пер. англ. Київ: Арт Ек. 2000. 640 с., с. 41

62. Тімошенко Л.М., Сімахова А.О. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки. *Механізм регулювання економіки*. 2015. №1, с.68-76
63. Ткач В.О. Економічна безпека України в регіональному вимірі. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2011. № 1 (4). С. 398—403. URL: <https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2011/60.pdf> (дата звернення 15.03.2024)
64. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: база даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /984_011#Text (дата звернення: 16.10.2024).
65. Фінансово-економічний словник / кол. авт.: О.С. Юнін, О.О. Круглова, М.О. Савельєва та ін. Дніпро: Біла К.О. 2018. 164 с.
66. Черевко О.В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України. 2006. Черкаси. Віта-Україна.
67. Чорій Ю.Ю. Соціально-економічний розвиток регіону як економічна наукова дефініція. *Економіка та суспільство*. 2023. №57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3250/3173> (дата звернення 15.02.2024)]
68. Шулік В.О. Зміни фіскальної політики: можливості та ризики для регіонального розвитку. *Економічна політика регіонального розвитку і місцеве самоврядування*. 2024. №1. с.84-92
69. Юрійчук С.М. Особливості управління соціально-економічним розвитком регіонів у сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №6. с.52-53

ДОДАТКИ

Додаток А

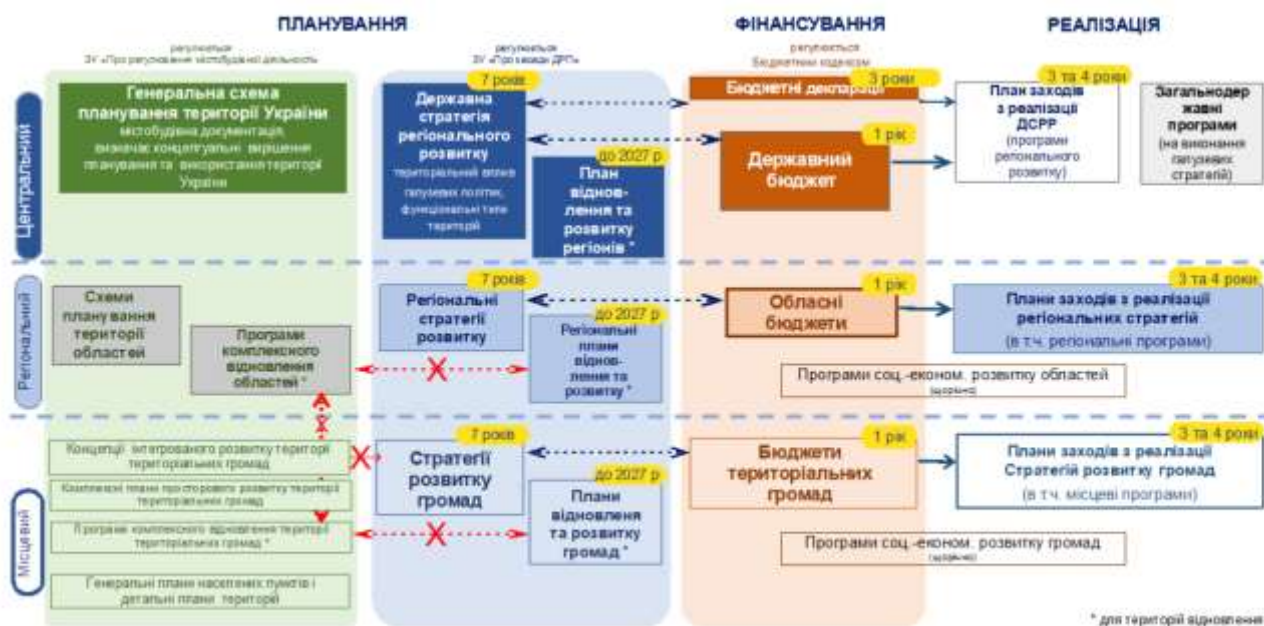

Схема: система планувальних документів ДРП станом на травень 2024 року

ОПЕРАЦІЙНИЙ ПЛАН реалізації проекту Плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024 - 2027 роки						
№ п/п	ЗАВДАННЯ ЗГІДНО ПЛАНУ ЗАХОДІВ	Відповідальний	Строк виконання	ОПЕРАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ	Відповідальний	Строк виконання
1. Врегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою						
1.	1) забезпечення прийняття нормативно-правових актів, що випливають із Закону України від 28 липня 2023 р. № 3285-IX "Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України", та приведення у відповідність із цим Законом нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади	Кабінет Міністрів України, Мінінфраструктури, Мінгромаполітики, Держреєстрація, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, асоціації органів місцевого самоврядування (за згодою)	протягом трьох місяців з дня опублікування Закону	Внесення змін до Кодексу адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад, затвердженого наказом Мінінфраструктури, в частині зміни категорій "сільська місцева громада" на "сільцтво"	Мінінфраструктури	протягом 3 місяців з дня опублікування Закону
2.	2) розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту Закону України щодо визначення порядку, підстав та критеріїв формування територіальних громад та визначення їх адміністративних центрів	Мінінфраструктури, Мінфін, Мінекономіки, Мін'юст, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, асоціації органів місцевого самоврядування (за згодою)	березень 2024 р.	Погодження з міністерствами, ОВА та ВАДМС проекту Закону Подання проекту Закону на правову експертизу до Мін'юсту Внесення проекту Закону на розгляд Кабінету Міністрів України та його супроводження в СМКУ	Мінінфраструктури, асоціації органів місцевого самоврядування (за згодою)	вересень 2023 р. грудень 2023 р. ліпень 2024 р.
3.	3) розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту нормативно-правових актів, спрямованих на виконання Закону України щодо визначення порядку, підстав та критеріїв формування територіальних громад та визначення їх адміністративних центрів	Мінінфраструктури, Мінфін, Мінекономіки, Мін'юст, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, асоціації органів місцевого самоврядування (за згодою)	у строк, визначений відповідним Законом протягом 6 місяців з дня опублікування Закону, але не пізніше 3 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану	Розроблення критеріїв формування територіальних громад та визначення їх адміністративних центрів Погодження з міністерствами, ОВА та ВАДМС проекту акта КМУ про затвердження критеріїв формування територіальних громад та визначення їх адміністративних центрів Подання проекту акта КМУ на правову експертизу до Мін'юсту Внесення проекту акта на розгляд Кабінету Міністрів України та його супроводження в СМКУ	Мінінфраструктури, асоціації органів місцевого самоврядування (за згодою)	протягом 3 місяців з дня опублікування Закону, але не пізніше 3 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану протягом 1 місяця після розроблення критеріїв протягом 2 місяців після розроблення критеріїв протягом 3 місяців після розроблення критеріїв

Додаток Б

Рис. 1. Динаміка надходжень до загального фонду бюджетів 60-ти ТГ без урахування міжбюджетних трансфертів, млн грн

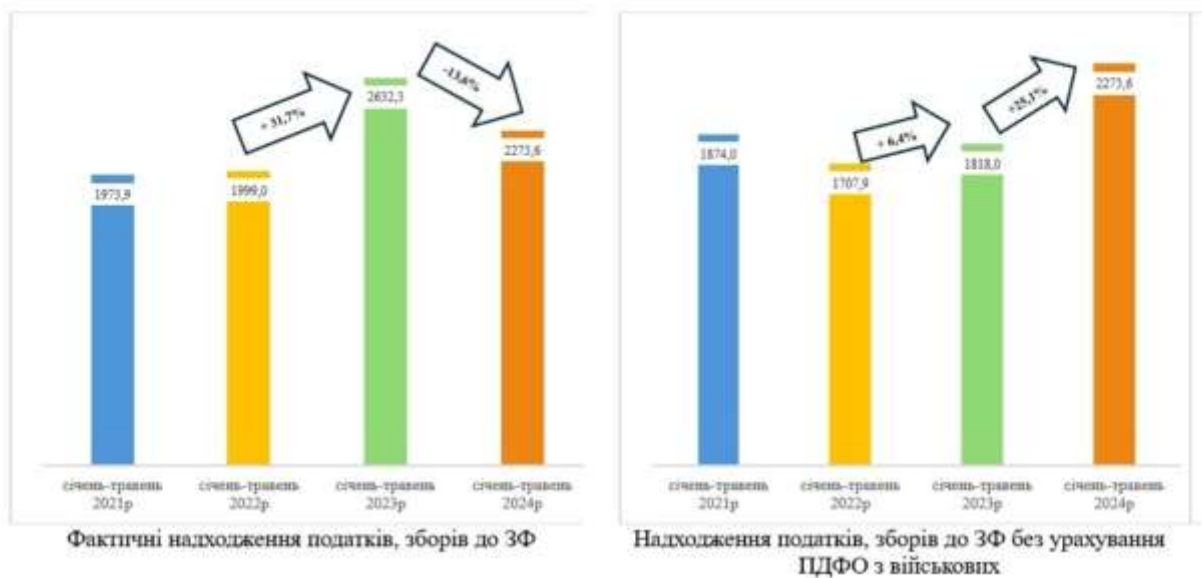
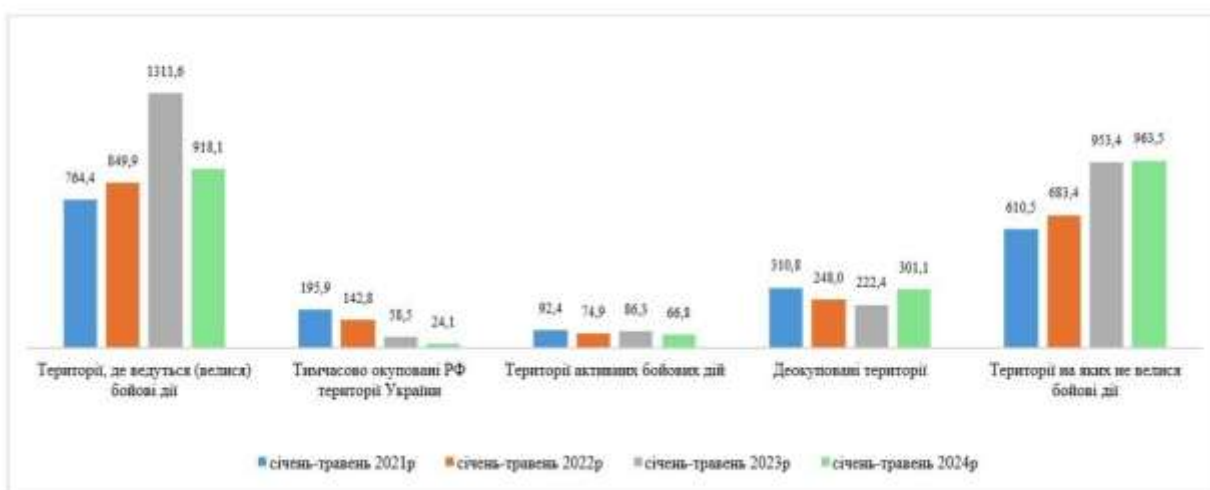

Рис. 2. Динаміка надходжень до загального фонду (без урахування міжбюджетних трансфертів) за групами ТГ відповідно до Наказу №309, за січень-травень 2021 – 2024 років, млн грн

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ГРОМАД

	2024	2025	+/-, млрд грн	+/-, %
Додаткова дотація на повноваження ОМС	33,4 млрд. грн	51,2 млрд. грн	+17,8 млрд	+53,3%
Освітня субвенція	103,2 млрд. грн	103,2 млрд. грн	-	-
Субвенція на компенсацію різниці в тарифах	-	12,2 млрд. грн	+12,2 млрд	+100 %
Державний дорожній фонд	-	43,2 млрд. грн	+43,2 млрд	+100 %
Гуманітарне розмінування земель	-	1,0 млрд. грн	+1,0 млрд	+100 %

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У ПРОЕКТІ
ДЕРЖАВНОГО
БЮДЖЕТУ 2025

ГОРИЗОНТАЛЬНЕ ВИРІВНЮВАННЯ

24,2
МЛРД ГРН

БАЗОВА ДОТАЦІЯ
МІСЦЕВИМ БЮДЖЕТАМ

РЕВЕРСНА ДОТАЦІЯ
З МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

14,9
МЛРД ГРН

1,75
МЛРД ГРН

ДЕРЖАВНИЙ ФОНД
ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ ТА
ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ

12,2
МЛРД ГРН

СУБВЕНЦІЯ
НА КОМПЕНСАЦІЮ
РІЗНИЦІ В ТАРИФАХ

ДОТАЦІЯ НА КОМПЕНСАЦІЮ
ВТРАТ ПО ЗЕМЛІ ВІД ПІЛЬГ
ПО ЛІТАКОБУДУВАННЮ

407,5
МЛН ГРН

1,0
МЛРД ГРН

ГУМАНІТАРНЕ
РОЗМІНУВАННЯ
ЗЕМЕЛЬ

2,9
МЛРД ГРН

СУБВЕНЦІЯ НА ФАХІВЦІВ
ІЗ СУПРОВОДУ ВЕТЕРАНІВ
ТА ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ

ДОДАТКОВА ДОТАЦІЯ НА
ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ
ОМС НА ДЕОКУПОВАНИХ,
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТА ПОСТРАЖДАЛИХ ТЕРИТОРІЯХ

51,2
МЛРД ГРН

Таблиця 1. Основні макроекономічні показники на 2025 - 2027 роки

Показники	2025 рік	2026 рік	2027 рік
ВВП номінальний, млрд грн	8 466,3	10 123,2	11 782,8
ВВП реальний, %	102,7	107,5	106,2
Індекс споживчих цін (середньорічний), %	109,7	109,9	108,0
Індекс цін виробників промислової продукції, %	111,1	112,4	107,8
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці), % до робочої сили	17,7	17,4	16,5
Сальдо торговельного балансу, млн дол. США	-40 675,0	-27 324 ,0	-21 058,0
Експорт товарів та послуг, млн дол. США	57 229,0	67 311,0	80 273,0
зміна, у % до попереднього року	7,0	17,6	19,3
Імпорт товарів та послуг, млн дол. США	97 904,0	94 635,0	101 331,0
зміна, у % до попереднього року	3,7	-3,3	7,1
Середньомісячна зарплата, грн	24 389,0	28 197,0	32 506,0
Зростання реальної зарплати, у % до попереднього року	108,1	105,2	106,8
Мінімальна зарплата, грн/міс.	8 000,0	8 000,0	8 000,0

Додаток Д

Таблиця 2. Окремі показники державного бюджету на 2025-2027 роки (млн грн)

Найменування показника	2023 рік (факт)	2024 рік (план)	2025 рік (план)	2026 рік (план)	2027 рік (план)
Доходи*	2 672 481,2	1 768 451,2	2 414 975,1	2 757 129,3	3 130 890,6
Загальний фонд	1 663 069,3	1 596 619,8	2 192 819,2	2 503 074,2	2 765 777,7
Спеціальний фонд	1 009 411,9	171 831,4	222 155,9	254 055,1	365 112,9
Дефіцит "+" профіцит "-"	1 336 872,6	1 571 486,9	1 542 589	1 046 751,3	788 541,1
Загальний фонд	1 360 157,7	1 509 093,4	1 452 590,8	1 000 579,7	758 272,9
Спеціальний фонд	-23 285,1	62 393,5	89 998,2	46 171,6	30 268,2
Видатки	4 014 813,0	3 309 047,6	3 955 515,1	3 788 109,3	3 912 524,1
Загальний фонд	3 034 273,6	3 108 221,9	3 643 468,9	3 487 875,4	3 517 136,5
Спеціальний фонд	980 539,4	200 825,7	312 046,2	300 233,9	395 387,6

Таблиця 3. Прогнозна частка перерозподілу доходів у валовому внутрішньому продукті (млрд грн / відсотки)

№	Показники / періоди	2025	2026	2027
1	Доходи державного бюджету*	2 056,0	2398,1	2764,5
2	Доходи місцевих бюджетів*	495,6	643,1	748,5
3	Разом доходи зведеного бюджету (ряд.1 + ряд.2)	2 551,6	3 041,2	3 513,0
4	Номінальний ВВП	8 456,3	10 123,2	11 782,8
5	Частка доходів зведеного бюджету у ВВП (ряд.3 / ряд.4)	30,2%	30,0%	29,8%
6	Частка доходів Державного бюджету у ВВП (ряд.2 / ряд.4)	24,3%	23,7%	23,5%

* без трансфертів

Додаток Є

Таблиця 8. Обсяги трансфертів місцевим бюджетам з державного бюджету (млн грн)

Види трансфертів	2025	2026	2027
Базова дотація	28 666,0	28 595,8	39 696,5
Реверсна дотація	19 020,3	18 985,3	26 353,7
Освітня субвенція	99 427,0	99 427,0	99 427,0
Додаткова дотація з державного бюджету на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я	2 950,0	2 950,0	2 950,0
Додаткова дотація з державного бюджету на здійснення повноважень ОМС на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації	33 418,3	33 418,3	33 418,3
Субвенція загального фонду на забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України	2 928,0	2 928,0	2 928,0
Субвенція загального фонду на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами	304,6	304,6	304,6
Субвенція загального фонду на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я	1 045,3	1 045,3	1 045,3
Субвенція загального фонду на забезпечення окремих видатків районних рад, спрямованих на виконання їх повноважень	172,5	172,5	172,5

Частка територіальних громад, в яких у 2023 році змінилися рейтингові позиції, порівняно з 2021 роком

